

De motte van Breust en haar omgeving

H. Stoepker, H. Vanneste, S. Ostkamp.

Door de toename van archeologisch onderzoek zijn tegenwoordig van veel in de Middeleeuwen en Nieuwe tijd bewoonde locaties naast geschreven bronnen ook door opgravingen verkregen gegevens voorhanden. Deze laatste bestaan uit objecten en uit waarnemingen van structuren in de bodem. Voor archeologen en historici is het een uitdaging om te onderzoeken in welke mate geschreven en archeologische bronnen elkaar aanvullen, bevestigen of tegenspreken.

Een locatie waarover door recent archeologisch onderzoek nieuwe gegevens beschikbaar zijn gekomen, is het centrum van Breust, thans onderdeel van Eijsden, in de gemeente Eijsden-Margraten. Hier is dicht bij de parochiekerk van Breust een motte (kasteelheuvel) uit de Volle Middeleeuwen opgegraven, die door van de helling afgespoelde lössgrond overdekt was, samen met andere bewoningssporen uit de Middeleeuwen en Nieuwe tijd.

Op grond van geschreven bronnen is aangenomen dat het centrum van de heerlijkheid Breust tot de 14^e eeuw ten noorden van het huidige centrum lag. Het archeologisch onderzoek heeft dit beeld bijgesteld (afb. 1).

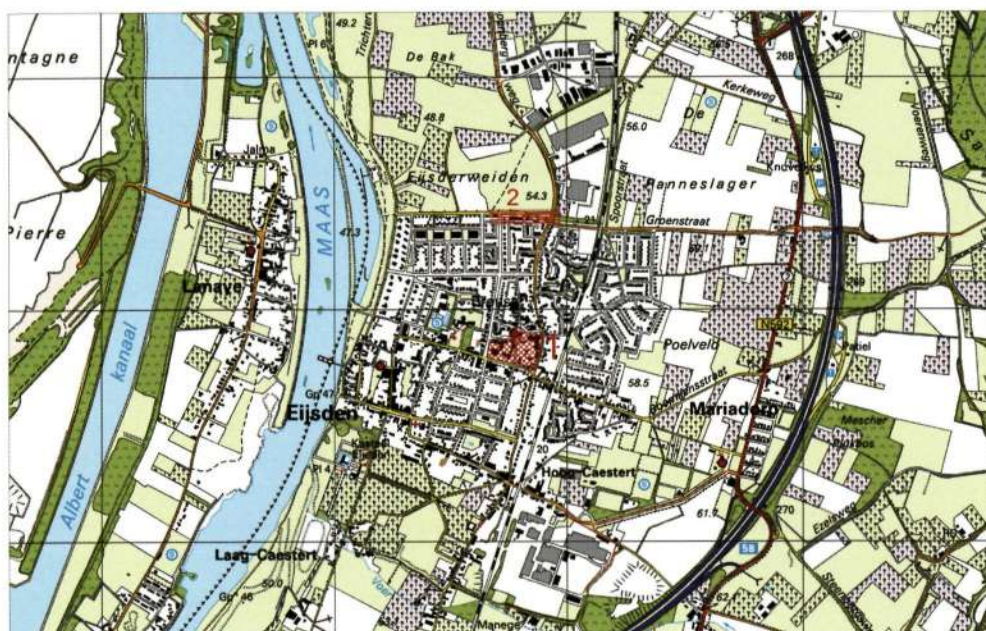
Inleiding

De geschreven bronnen over de heerlijkheid Breust zijn onderdeel geweest van de studie van Hartmann uit 1986.¹ Zijn publicatie geeft essentiële informatie over de geschiedenis van Breust in de Middeleeuwen. Helaas werd zijn boek bij het begin van het archeologisch onderzoek in 2006 over het hoofd gezien, waardoor het middeleeuwse potentieel van Breust aanvankelijk werd onderschat en in het gebied rond de parochiekerk, de Martinuskerk, vooral resten van het 17^e-eeuwse kasteel Bakvliet werden verwacht. In latere fasen van het onderzoek is de studie van Hartmann intensief geraadpleegd en is ook meermalen met de auteur contact geweest.² Toen heeft ook de opsporing van resten van middeleeuwse bewoning centraal gestaan in de doelstelling van het archeologisch onderzoek.

De noodzaak tot archeologisch onderzoek kwam aan de orde, toen door de gemeente het 'Centrumplan Breust' werd ontwikkeld. Dit is een plan om op een 2,5 ha groot terrein ten zuiden van de kerk bestaande bebouwing te slopen en te vervangen door nieuwbouw,

¹ Hartmann 1986.

² De auteurs danken Dr. J. Hartmann voor de, zowel tijdens het schrijven van dit artikel als tijdens het uitwerken van de opgraving van 2008/2009, verschaftte aanvullende informatie.

Afb. 1. Breust bij Eijsden (gemeente Eijsden-Margraten). 1: opgravingsterrein; 2: vermoedelijke ligging van de Vroenhof van vroegmiddeleeuws Breust; (tekening H. Stoepker op de ondergrond van de topografische kaart van Nederland schaal 1:25.000).

o.a. door een nieuw (in 2010 gereed gekomen) verzorgingstehuis, de Bron, en een in 2014 te realiseren winkelcentrum. Het terrein wordt begrensd door de Breusterstraat in het zuiden, de Kennedylaan in het westen, het Von Geusauplein en de Sint-Martinusstraat in het noorden en de Emmastraat in het oosten (afb. 2). Het terrein meet van oost naar west circa 220 meter en van noord naar zuid circa 125 meter.

In 2006 uitgevoerde boringen gaven de indruk dat de ondergrond verstoord was.³ Thans wordt algemeen ingezien dat het gebruik van boringen in historische stads- en dorpskernen snel kan leiden tot onjuiste conclusies. Hierdoor werd mede wegens de op de resten van kasteel Bakvliet gefixeerde verwachting archeologische begeleiding van sloopwerkzaamheden geadviseerd. Archeologische begeleiding van bouw- en sloopwerkzaamheden is een methode die in sommige gevallen zeker zinvol is, maar die het risico heeft dat er spanning ontstaat tussen de noodzaak tot goed onderzoek en de voortgang van de bouwwerkzaamheden. Bij een hoog risico op een archeologische vindplaats is vroegtijdig 'preventief' proefsleufonderzoek de beste methode om te voorspellen wat er in de bodem zal worden

3 Hensen 2006.

Afb. 2. Overzicht van het tussen 2008 en 2012 in het 'Centrumplan Breust' uitgevoerde archeologische onderzoek (tekening H. Stoepker m.b.v. door de gemeente, BAAC en ADC Archeoprojecten verstrekte gegevens).

aangetroffen en om te kunnen schatten hoeveel tijd er met een opgraving gemoeid is, zodat de planning van de bouwwerkzaamheden daarop afgestemd kan worden. Omdat intussen de kans op het aantreffen van oudere middeleeuwse sporen hoog ingeschat was, koos de toenmalige gemeente Eijsden in 2008 gelukkig toch voor proefsleuvenonderzoek en zoals al snel bleek was dat een wijs besluit.

Het onderzoek had eerst plaats op het noordoostelijke deel van het plangebied, een terrein van circa 100 x 100 meter, dat nadien werd aangeduid als 'Breusterhof'.⁴ Hier werd - als vervolg op het verkennend booronderzoek van 2006 - in de zomer en het najaar van 2008 door archeologisch bureau Synthegra een proefsleuvenonderzoek en de begeleiding van het uitgraven van een vijver uitgevoerd. Hierbij bleek dat op het terrein zeer waardevolle archeologische resten aanwezig waren. In het bijzonder leek het te gaan om een middeleeuwse kasteelheuvel (motte). Deze was bedolven onder van de hellingen afgespoelde lössgrond (colluvium). Omdat deze motte door de bouw van het nieuwe

4 Het zuidoostelijk deel van het plangebied is op grond van het verkennend onderzoek vrijgegeven voor bouwwerkzaamheden zonder verder archeologisch onderzoek.

Afb. 3. Overzicht van het proefsleuvenonderzoek en de opgraving in het noordoostelijk deel van het plangebied met het mottelichaam en de mottegracht, de structuren A en B en de vuursteenfundering in werkput 23 en de funderingen van huis Bakvliet in werkput 24 en 26 (tekening ADC Archeoprojecten).

zorgcentrum ernstig zou worden beschadigd, besloot het gemeentebestuur aan de bouwvergunning de voorwaarde te verbinden, dat voorafgaande aan de bouw een opgraving moest plaats vinden. Dit heeft geleid tot een opgraving met een totaaloppervlak op het maaiveld van 2277 m², die in de winter van 2008/2009 is uitgevoerd, waarbij inderdaad een motte, andere sporen van middeleeuwse bewoning en funderingen van het 17^e-eeuwse Kasteel Bakvliet zijn aangetroffen.⁵ Niet het gehele terrein is daarbij ontgraven, maar alleen dat deel (23 % van het oppervlak) waar door de bouwputten en dicht op elkaar staande funderingspalen de archeologische resten zouden worden beschadigd of in de toekomst niet meer bereikbaar zouden zijn. Hierdoor is geen compleet overzicht verkregen. In de rest van het terrein zijn dus nog aanzienlijke delen van een waardevol 'bodemarchief' aanwezig. Sommige daarvan liggen op een diepte van 2,5 meter onder het maaiveld (afb. 3).

Het archeologisch onderzoek is in fase 2 van het Centrumplan van Breust voortgezet. Op het aangrenzende perceel ten westen van het verzorgingshuis, een terrein van 90 x 110 meter, is in 2011 en in 2012 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd (afb. 23).⁶ Daarbij werden op de oostelijke helft van het perceel resten uit (vooral) de Middeleeuwen gevonden, zij het in mindere mate dan op het motteterrein. Omdat in 2014 bleek dat nieuwe bouwwerkzaamheden de archeologische vindplaats zouden verstoren, werd de vindplaats geheel opgegraven. Er werden bewoningssporen aangetroffen uit de 11^e tot 13^e eeuw, die het beeld van het onderzoek uit 2011 en 2012 aanvulden. Dit onderzoek is bij het schrijven van dit artikel nog niet gepubliceerd.

Het archeologisch onderzoek in het centrum van Breust heeft veel aspecten. Het verschaft kennis over de geschiedenis van Breust die in verband kan worden gebracht met de op geschreven bronnen gebaseerde conclusies van Hartmann, maar het verschaft ook kennis over de landschappelijke gesteldheid zonder welke de bewoningsgeschiedenis niet ten volle begrepen kan worden. Het onderzoek vergroot de kennis over het fenomeen motte en over de materiële cultuur van de Volle Middeleeuwen in Zuid-Nederland. Tenslotte levert het onderzoek een bijdrage aan het onderzoeksthema 'dorpskernarcheologie'. Dit thema is nationaal en internationaal van groot gewicht, omdat over het ontstaan van de hedendaagse dorpen nog maar weinig archeologische gegevens bestaan, terwijl het bodemarchief in de dorpskernen in hoog tempo erodeert.⁷

Dit artikel geeft de bevindingen van de drie genoemde archeologische onderzoeken weer en plaatst ze in het door de publicatie van Hartmann verschaft historische referentiekader.

5 Vanneste & Ostkamp 2013.

6 Van Campenhout 2012; Van Horssen 2012.

7 Stoepker 2014; Arts e.a. 2007, hoofdstuk 3.5.3.; Valais 2012, 11.

der.⁸ Ook worden de onderzoeksresultaten in een wat breder verband van de materiële cultuur van de Volle Middeleeuwen geplaatst. Na het historisch kader en het landschappelijk overzicht worden eerst de resultaten van het onderzoek in 2008 en 2009 in het oostelijk deel van het plangebied, bij de motte, besproken en daarna die van het onderzoek in 2011 en 2012 in het westelijk deel. Voor meer details over de opgravingen en vondsten kunnen de onderzoeksrapporten in de digitale bibliotheek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed on-line geraadpleegd worden.

Het historisch kader

Weinig is bekend over de bewoning te Breust in de prehistorie en de Romeinse tijd. Ten oosten van Breust zijn op het Poelveld nederzettingssporen uit de IJzertijd aangetroffen en een grafveld uit de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd.⁹ In de Romeinse tijd zou een *villa* gelegen hebben nabij het St. Geertruiderveld en in Oost-Maarland op circa 500 meter afstand van de plaats waar – zoals hieronder toegelicht wordt – volgens Hartmann het vroegmiddeleeuwse centrum van het domein van St. Martinus lag. Gegevens uit gravend archeologisch onderzoek zijn er niet over deze villalocaties. De aanwijzingen voor Romeinse bewoning bestaan uit aan de oppervlakte gevonden slooppuin, fragmenten van dakpannen en scherven van Romeins aardewerk. Ook is een terrein bekend op ongeveer 300 meter ten oosten van de Breusterhof, waar oppervlaktevondsten uit de Romeinse tijd zijn gedaan. Een kleinschalig proefsleuvenonderzoek heeft hier echter geen resultaat gehad, maar mogelijk is niet diep genoeg (tot onder het middeleeuws colluvium) gegraven.¹⁰ In een rioolsleuf nabij de kerk van Breust werd in 1970 Romeins bouwpuin (dakpannen) waargenomen tezamen met mergelblokken en (waarschijnlijk) middeleeuws en postmiddeleeuws aardewerk. Dit werd door een inwoner van Breust aan de toenmalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek gemeld.¹¹

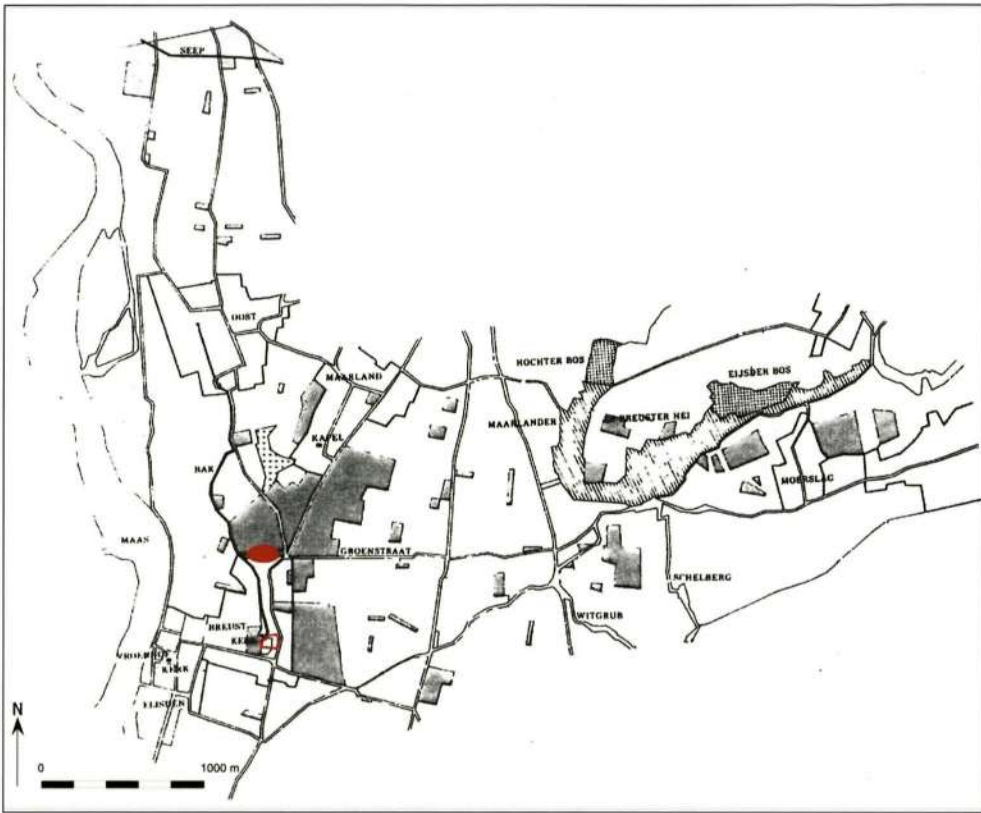
Van het middeleeuwse Breust wordt aangenomen dat het teruggaat op een Karolingisch domein dat deel uitmaakte van een omvangrijk koningsgoed met als centrum 's Gravenvoeren. Op 3 juni 965 schonk Eracles, bisschop van Luik, Breust aan het door hem opgerichte kapittel van Sint Martinus te Luik. De schenkingsakte was mede ondertekend door Otto I (912-973) en Otto II (955-983), hetgeen doet vermoeden dat de Duitse keizers invloed op de schenking hebben gehad en dat de kerkelijke bezittingen in Breust en Eijsden

8 Feitelijk zijn er vijf onderzoeken uitgevoerd. Het Synthesgra-onderzoek uit 2006 is echter niet relevant meer en het Synthesgra-onderzoek uit 2008 is verwerkt in de rapportage van het ADC-onderzoek uit 2008/2009.

9 Van der Veken 2007, 23.

10 ARCHIS-waarnemingsnummer 16240 en 27778.

11 Archis-waarneming 39040.

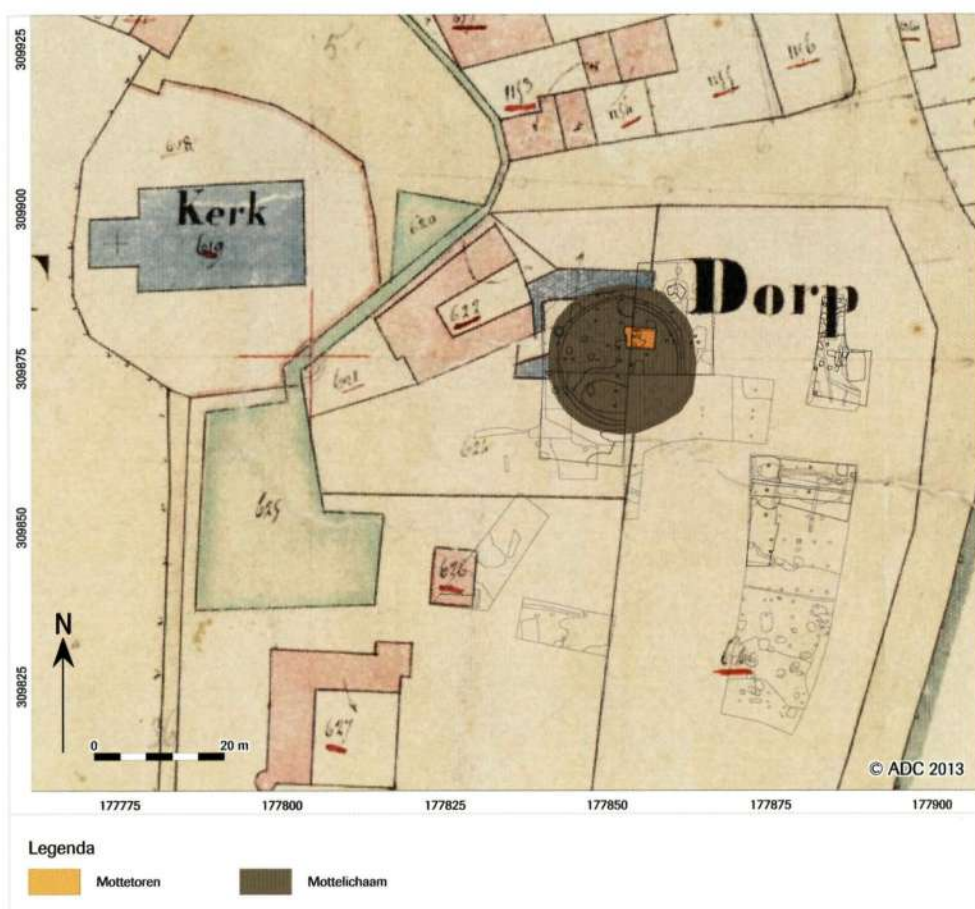

Afb. 4. De goederen van St. Martinus in 1619 met in rood kader het plangebied. De rode ellips geeft de door Hartmann veronderstelde plaats van de Vroenhofaan (tekening H. Stoeper op basis van Hartmann 1986, 294).

op rijksgoed teruggaan.¹² Breust werd aangeduid als *villa* (in de betekenis van landgoed, nederzetting, hof) *cum ecclesia*. Blijkens de oorkonde hebben aan dit domein tevens een molen, bebouwd en onbebouwd land, lijfeigenen (*mancipia*) en een vronhof (*mansus indominicatus*) toebehoord. Tot de opheffing van het kapittel in de Franse tijd hoorde Breust tot de belangrijkste inkomstenbronnen van het Luikse St. Martinuskapittel.

De kern van dit vroegmiddeleeuwse domein Breust zou volgens Hartmann ongeveer 500 meter ten noorden van het huidige centrum hebben gelegen nabij een concentratie van goederen van St. Martinus (afb. 2 en 4). Hartmann baseert zich op een door hem gereconstrueerde kadastrale opname van de heerlijkheid Breust uit 1619 en op landmetingen

¹² Hartmann 1986, 285-297.

Afb. 5. Kadasterkaart uit 1828 met daarop ingetekend de opgraving van de motte op de plaats van de latere pastorie ten oosten van de kerk. Ten zuiden van de kerk ligt een grote vijver en daaronder kasteel Bakvliet (tekening ADC Archeoprojecten).

van het bezit van St. Martinus uit 1311 en 1323. Nederzetting, kerk en hof van St. Martinus zouden volgens hem in de 14^e eeuw zijn verplaatst naar het gebied bij de huidige kerk.¹³

De eerste getekende kaart van het gebied rond de kerk is het kadastrale minuutplan dat in 1828 is vervaardigd.¹⁴ Hierop is het herenhuis van Breust, ook wel kasteel Bakvliet genoemd, aangegeven als een L-vormige structuur (nr 627) (afb. 5). Volgens Hartmann lag

¹³ Hartmann 1986, 153.

¹⁴ Boersma 2012a, 27; Boersma 2012b, sectie D3-ad 1 en D3-ad 11

hier in 1619 “een versterkt en door grachten omgeven gebouw, dat in de bronnen sinds 1500 de Motte wordt genoemd”.¹⁵ Uit de landmetingen van het bezit van St. Martinus uit 1311 en 1323 blijkt echter dat de kapittelhof in de 14^e eeuw grensde aan de wegen naar Maarland en Oost en aan grote blokken land van het kapittel rond Breust. Hieruit is door Hartmann afgeleid dat de hof oorspronkelijk ten noorden van Breust gelegen heeft en dat de hof in de loop van de 14^e eeuw is verplaatst naar het gebied ten zuidoosten van de huidige kerk en dat waarschijnlijk ook de kerk naar zijn huidige locatie verplaatst is. Deze veronderstelling wordt ondersteund door het gegeven dat de tuin die het kapittel in 1619 in het noorden van Breust bezat, in de 15^e en 16^e eeuw als ‘Vroenhof’ wordt aangeduid, hetgeen wijst op het centrum van een domein (vergelijk de Vroenhof in Eijsden). Het gaat hierbij om de percelen 570 en 571 op de kadastrale minuutkaart van Eijsden, sectie B2, uit 1828.¹⁶ Deze percelen liggen ter hoogte van de tegenwoordige J.S. Bachstraat, de Groenstraat en de rotonde met de Emmastraat in de richting van Maarland, op de rand van het terras dat beide dorpen verbindt (afb. 1, locatie 2.)

De reden voor de verplaatsing zou zijn dat Breust en Eijsden en andere dorpen in de omgeving in de 13^e en 14^e eeuw zwaar te lijden hebben gehad van oorlogshandelingen en meermalen zijn platgebrand. Op een zeker moment zou men bij de heropbouw van het dorp voor een meer strategische ligging hebben gekozen. De nieuwe hof zou met het oog op de watervoorziening zijn gebouwd bij de bron van de Bak, een beekje dat bij de kerk ontspringt.

Bij zijn veronderstelling dat de hof in de 14^e eeuw verplaatst is, wijst Hartmann er op dat het nog bestaande kerkgebouw van Breust ook tot de 14^e eeuw teruggaat.¹⁷ De huidige kerk bestaat uit een 16^e-eeuwse toren, een 18^e-eeuws driebeukig schip en een 19^e-eeuws koor.¹⁸ De zuilen tussen schip en zijbeuken bevatten kapitelen die door Marres en Van Agt op stilistische gronden in de tweede helft van de 14^e eeuw gedateerd zijn. Ze nemen aan dat de kerk bij een brandschatting van het dorp in 1393 verwoest zal zijn en merken op dat er aanwijzingen zijn voor “een vergroting der kerk (vooral de oostelijke travee), die mogelijk (ook?) eerst na de brand van 1393 tot stand is gekomen.”¹⁹ Daarmee bevestigen zij overigens niet dat de huidige kerk te Breust tot 1393 of eerder in de 14^e eeuw teruggaat. Ze wijzen erop dat de bestaande toren uit de eerste helft van de 16^e eeuw stamt, maar dat de onderzijde van de toren een 12^e-eeuwse kern kan hebben.²⁰ Boven de doorgang tussen de toren en het schip van de kerk bevindt zich een herplaatste Romaanse latei. Deze is uit een afgebroken kerk afkomstig, die dus zowel op de plaats van de huidige kerk als elders gestaan kan hebben.

15 Hartmann 1986, 153.

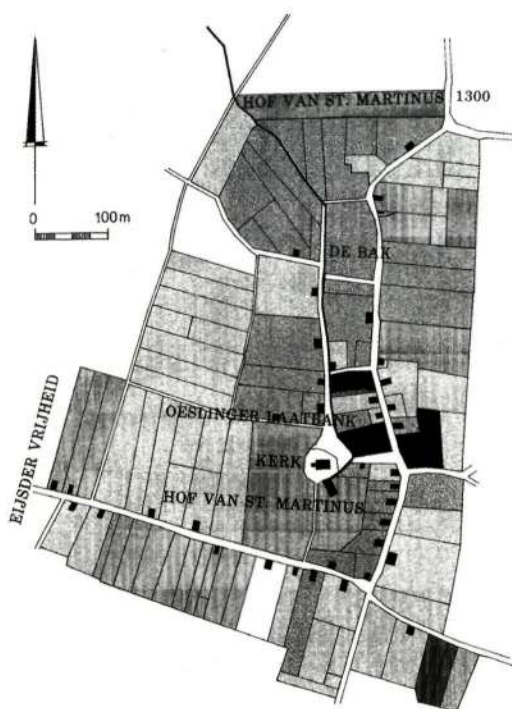
16 Opgave van deze perceelsnummers door J. Hartmann in een e-mail aan H. Stoeper.

17 Hartmann 1986, 153.

18 Marres & Van Agt 1962, 103-105

19 Marres & van Agt 1962, 105.

20 Marres & van Agt 1962, 103.

Afb. 6. Breust, kadastrale reconstructie anno 1619 (Hartmann 1986, kaartbijlage 8a).

Opmerkelijk is dat de hof van Breust in de 15^e en 16^e eeuw als 'de motte' wordt aangeduid. De eerste akte die melding maakt van de aanwezigheid van een motte in Breust is een oorkonde van 21 januari 1475.²¹ In deze akte staat dat de schepensbank vergaderd is "*opter motten in Breust*". Een andere vermelding komt uit de 16^e-eeuwse cijnsregisters van Oost, waarin staat dat de hof van St. Martinus, de motte, een jaarlijkse cijns aan de laathof van Oost betaalt.²² De relatie met de laathof van Oost kan daarom ook met de verplaatsing te maken hebben. In 1619 blijkt de grond in het centrum van Breust grotendeels tot de laatgoederen van de hof van Oost te horen en de hof van St. Martinus was hier een afhankelijke partij (afb. 6). De goede-

ren van Oost in Breust gaan terug op een laathof waaruit de hof van Oost sinds 1400 was gegroeid, namelijk de burcht van de sinds de 12^e eeuw vermelde ridders van Oost. Deze burcht van Oost lag ten noordwesten van het gelijknamige dorp. Hiervan resteert nog een vermoedelijk 13^e-eeuwse woontoren, die mogelijk op een motte was gebouwd.²³

Voor de 15^e en 16^e eeuw is het zeker dat het kapittel van St. Martinus de protectie van naburige adel kocht. Het kapittel kan al eerder lokale machthebbers bij de bescherming van het dorp betrokken hebben en het belang van de heren van Oost in het centrum van Breust zou bij de verplaatsing van de hof naar de omgeving van de kerk een rol kunnen hebben gespeeld. Over de vraag wie in de Late Middeleeuwen op de hof te Breust kan hebben gewoond, doet Hartmann geen uitspraak. Volgens Olde Meierink was in de Late Middeleeuwen steeds een van de kapittelheren voogd en deze verbleef zeker vanaf de 14^e eeuw op het kasteel in Breust, dat volgens hem als (buiten)verblijf van het Sint-Martinuskapittel diende.²⁴

21 Hartmann 1986, 154.

22 Hartmann 1986, 153.

23 Hupperetz, W., B. Olde Meierink & R. Rommes 2005, 501.

24 Hupperetz, W., B. Olde Meierink & R. Rommes 2005, 494.

Het centrale gebouw van de hof van St. Martinus werd volgens Hartmann kort na 1619 afgebroken en vernieuwd. Het ging dienst doen als woonhuis voor de drossaard, die namens het kapittel de heerlijkheid bestuurde en ook de pastoor van Breust zou er in 1658 gewoond hebben.²⁵ Later was er echter een aparte pastorie. Deze pastorie bestond al in 1828, want hij is afgebeeld op het kadastrale minuutplan en ligt precies op de plek van de opgegraven motte (afb. 5).

Volgens Olde Meierink zou het kasteel onderdak hebben geboden aan de rijproost van het kapittel. Hij merkt op dat de kapittels in Luik en Maastricht vanaf de Late Middeleeuwen een 'rijproost' hadden die het omvangrijke grootgrondbezit controleerde.²⁶ De woning van de drossaard of rijproost zou later als kasteel of huize Breust of Bakvliet worden aangeduid. Na de secularisatie van het St. Martinuskapittel in 1793 werd het kasteel verkocht aan een Maastrichtse patriciër die het omgrachte huis gebruikte als buitenverblijf. Aan het eind van de 19^e eeuw werd het beschikbaar gesteld aan een kloosterorde. Na een gebruik als verpleeghuis werd het kasteel in 1971 afgebroken en vervangen door het in 2008 gesloopte bejaardenhuis. Ook de pastorie is in 1971 gesloopt.

Het landschap

Bij het archeologisch onderzoek heeft het landschap ruime aandacht gehad. Hierdoor zijn nieuwe inzichten verworven in de dynamiek van het landschap en de invloed daarvan op de bewoningsmogelijkheden. Bij het begin van het onderzoek was het beeld van het onderzoeksgebied dat het om een vlak terrein ging aan de rand waarvan de kerk stond. Tijdens de opgraving bleek echter dat er sprake was van een uiterst gecompliceerde situatie en van een landschap dat in de laatste duizend jaar in uitzonderlijke mate is veranderd.

De onderzoekslocatie, waar de middeleeuwse motte aangetroffen is, ligt oorspronkelijk in een depressie, die sinds de Volle Middeleeuwen met een dik pakket verspoelde löss (colluvium) opgevuld is (afb. 7). De depressie komt vanaf de rand van een hoger gelegen terras enkele honderden meters ten oosten van het onderzoeksgebied en buigt via het onderzoeksgebied om naar het noorden. Op 30 meter ten zuiden van de kerk, 40 meter ten westen van de motte, ontspringt in de depressie een artesische bron, die voeding geeft aan een waterloop, de Bak, die het bronwater naar het noorden en uiteindelijk naar de Maas voert.²⁷ Op een diepte van 3,4 meter onder het maaiveld is in de depressie grind van laatglaciale oorsprong aangetroffen. Op dit grind lag een pakket leem van circa 50 cm dikte. Dit kan door overstromingen van de Maas of lokale beken afgezet zijn, maar ook een

²⁵ Hartmann 1986, 147.

²⁶ Olde Meierink 2012, 244.

²⁷ Een artesische bron is een bron waaruit het water vanuit een ondergronds bekken door druk naar boven wordt gestuwd.

Afb. 7. Aanzicht vanuit het zuidoosten op de Martinuskerk en de door colluvium (geel) begraven motte (zwart). De archeologen staan op een uitgegraven kwart van het mottelichaam (foto ADC Archeoprojecten).

gevolg zijn van colluviatie als gevolg van de eerste ontbossingen. Op de leemlaag bevond zich een nederzettingshorizont uit de Volle Middeleeuwen. Tot deze nederzettingshorizont hoorde ook een akkerlaag (afb. 8). Een OSL-datering uit de bovenkant van de akker gaf een datering in de 10^e eeuw (1060 ± 175 in jaren voor 2010).²⁸ Aardewerkvondsten in deze laag dateerden uit de 11^e en 12^e eeuw. De nederzettingshorizont werd afgedekt door een maximaal 2 meter dik pakket van colluviumlagen. De onderkant van het colluvium is met OSL gedateerd in de eerste helft van de 13^e eeuw (770 ± 90 in jaren voor 2010). Op de colluviumlagen zijn antropogene ophogingslagen en nederzettingenresten uit de 14^e tot 16^e eeuw aangetroffen. Na latere ophogingen werd het huidige maaiveld op circa 54,00 m + NAP bereikt.

De neerslag van afgespoelde löss, colluvium genoemd, heeft dus in hoge mate het huidige landschapsbeeld bepaald, waarbij gebleken is dat onder dikke pakketten colluvium archeologische resten veilig bewaard kunnen blijven. De oorzaak van colluviumafzetting moet gezocht worden bij ontbossingen en bij agrarisch grondgebruik. Als gevolg van ontginning kunnen lössdeeltjes niet meer door de wortels van de vegetatie worden vastgehouden. Na heftige regenval stroomt de

löss in een modderstroom de helling af. Vooral in het voorjaar als de akkers net geploegd en ingezaaid zijn, is de gevoeligheid voor erosie zeer groot. Omdat erosiebeperkende maatregelen tijdens de Romeinse tijd en de Middeleeuwen beperkt waren en pas na verloop

²⁸ OSL is de afkorting van *Optical Stimulated Luminescence*. Dit is een natuurwetenschappelijke methode waarmee de ouderdom van afzettingen kan worden bepaald (Nationale Onderzoeksagenda Archeologie, hoofdstuk 5; www.noaa.nl).

van tijd graften ontstonden, zijn vooral in de Volle en Late Middeleeuwen grote hoeveelheden löss weggespoeld en op lager gelegen delen van het landschap afgezet. Voor de omgeving van Breust zijn van de ontginningen van de plateaus historische gegevens voorhanden, waaruit blijkt dat ook de inwoners van Breust hierbij actief betrokken waren.²⁹ Uit tijdens de opgraving uitgevoerd pollenonderzoek is gebleken dat de ontbossing vooral omstreeks 1250 vrij snel plaats heeft gevonden.

In het westelijk deel van het terrein, waar in 2011 en 2012 onderzoek is gedaan, was de situatie in de ondergrond wezenlijk anders. Het maaiveld lag hier tijdens de Middeleeuwen niet veel lager dan tegenwoordig. De bij de motte aangetroffen akkerlaag ontbrak hier en het colluviumpakket was veel dunner. De omgeving van de kerk bevond zich dus buiten de bovengenoemde depressie. Omdat in een strook tussen het westelijk en oostelijk deel van het plangebied geen opgraving heeft plaats gehad, is niet bekend waar precies het middeleeuwse loopvlak daalde van het niveau bij de kerk tot op het niveau bij de motte.

Afb. 8. Zwarte akker- en nederzittingslaag aan de onderzijde van het westprofiel van werkput 23 (foto ADC Archeoprojecten).

De eerste bewoning in het oostelijk deel van het plangebied

De menselijke activiteiten in het oostelijk deel van het plangebied, dat nu de straatnaam 'Breusterhof' heeft, zijn begonnen in de Romeinse tijd. Voor oudere bewoningsactiviteiten zijn geen aanwijzingen aangetroffen. Het Romeinse loopvlak lag oorspronkelijk op het niveau van de genoemde volmiddeleeuwse akkerlaag, maar door het bewerken van deze laag in de Middeleeuwen zijn grondsporen en vondsten uit de Romeinse tijd opgenomen in deze akkerlaag en in grondsporen uit de Middeleeuwen. Slechts één spoor bevatte uitsluitend Romeins materiaal. Het betreft een nog 16 cm diepe greppel in het grind onder de motte (afb. 3 en 9). In de vulling bevonden zich fragmenten van *tegulae* (dakpannen) en van ruw-wandig aardewerk uit de 3e eeuw na Christus. Van het Romeinse aardewerk uit middel-

²⁹ Hartmann 1986, 313.

Afb. 9. Romeinse dakpanfragmenten in een greppel onder de motte (foto ADC Archeoprojecten).

eeuwse contexten, bestaande uit *terra sigillata*, ruwwandig aardewerk, Bataafs grijs en geverfde waar, variëren de dateringen van het begin van de jaartelling tot circa 270 na Chr. Het is onzeker of men in de Romeinse tijd ook daadwerkelijk hier gewoond heeft, maar de aanwezigheid van vondstmateriaal wijst er op dat er in ieder geval in de buurt Romeinse bewoning heeft plaatsgevonden. Mogelijk zijn de vondsten afkomstig van het eerder genoemde terrein op 300 meter ten oosten van de Breusterhof, waar diverse vondsten uit de Romeinse tijd zijn gedaan.

In het midden van de 10^e eeuw kwam Breust in het bezit van het pas opgerichte St. Martinuskapittel te Luik. Deze vermelding is slechts weinig ouder dan de oudste bewoningssporen die tijdens de opgraving in Breust zijn aangetroffen. Deze oudste

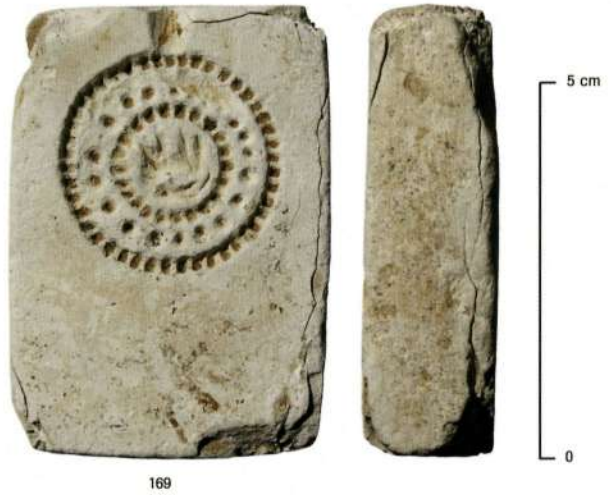
sporen bestaan uit de genoemde, omstreeks 1000 gevormde akkerlaag en 11^e- en 12^e-eeuwse (paal)kuilen. Ook zijn er enkele vondsten aan de oudste bewoningsperiode toe te schrijven.

De oudste vondst heeft een bijzonder karakter en wijst, hoewel hij uit een secundaire vondstcontext afkomstig is, op een vroegmiddeleeuwse datering van de bewoning in Breust. Het gaat om een mal voor het gieten van een schijffibula (een ronde sierspeld), die uit de bovenste vulling van de gracht rond de motte tevoorschijn kwam (afb. 10). De mal is gemaakt van gebakken klei en de schijffibula die er na het gieten uit tevoorschijn kwam, bevatte de schematische afbeelding van een dier, dat met het hoofd naar de staart is gekeerd. De mantelspeld wordt omgeven door een dubbele parelrand met ertussen een rand van losse parels. Dergelijke schijffibulae met een diermotief komen maar zelden voor. Zij zijn uitgevoerd in zilver, een koperlegering of een lood-tinlegering. Vaak is er een vierpotig dier afgebeeld dat met de kop naar de staart kijkt. Bij de minder gestileerde exemplaren lijkt het om een draak- of leeuwachtig dier te gaan. Dit type wordt in de 9^e en het begin van de 10^e eeuw gedateerd. Het is veelvuldig gevonden in Zuidoost-Engeland, maar het komt ook voor in Scandinavië, Duitsland, en Frankrijk.³⁰ Aanwijzingen voor de productie van dergelijke vroege fibulae zijn in Nederland zeldzaam, hetgeen deze vondst zeer bijzonder maakt.³¹

30 Frick 1992-1993, 296, 299, 435, 434, kaart 9, Tafel 10, nrs. 31 e.v. (type 1, variant 1).

31 In Spijkenisse zijn verschillende schijffibulae gevonden, waarvan een aantal in stukken is gesneden, waarschijnlijk om te versmelten (van Trierum e.a. 1988, 65).

De aanwezigheid van deze mal wijst er op dat er in de laat-Karolingische tijd bewoning in Breust aanwezig is geweest, hetgeen overeenkomt met de geschreven bronnen. De exacte plaats van de bewoning blijkt echter niet uit deze vondst. De mal is afkomstig uit meervoudig verplaatste grond, namelijk de bovenste vulling van de gracht van de motte. De bovenste vulling van de gracht bestaat waarschijnlijk uit grond die in de Volle of Late Middeleeuwen vanuit het mottelichaam in de gracht is beland. Het mottelichaam bestaat op zijn beurt weer uit grond die bij het graven van de mottegracht is opgeworpen op het terrein binnen de mottegracht. Deze grond is afkomstig uit de vaste grond (de B- en de C-horizont), de akkerlaag en de daarop gelegen nederzetting. Het is daarom mogelijk dat de mal afkomstig is uit een nederzetting, gelegen op of bij de plaats waar later de motte is aangelegd. Het feit dat er geen andere Karolingische vondsten bij de motte gevonden zijn, sluit deze mogelijkheid niet uit, maar ondersteunt haar ook niet. Van het nog te bespreken westelijk deel van het plangebied komen wel enige vondsten uit de Karolingische tijd, maar geen concrete nederzettingssporen. Herkomst van de gietmal van een wat grotere afstand, zoals de plaats waar Hartmann de kern van het Karolingisch domein aan de noordzijde van het tegenwoordige Breust situeert, is niet te sluiten. Daarbij moet bedacht worden dat ambachtelijke activiteiten zich in een perifere zone van het domein kunnen hebben afgespeeld. Ambachtelijke activiteiten kunnen zeker verwacht worden in een domaniaal hof. Een dergelijk hof vervulde namelijk niet alleen een functie als agrarisch bedrijf, maar bezat ook gespecialiseerde ambachtlieden, zoals een smid, een metaalbewerker, een leerlooier, een schoenmaker, enzovoort. Zij voorzagen in de behoefte van de domeinbewoners aan hun producten, maar konden ook aan de omgeving leveren. Op deze wijze konden sommige hoven uitgroeien tot een centrum van economische activiteiten.³²

Afb. 10. Gietmal voor schijffibulae (foto ADC Archeoprojecten).

³² Van Bavel 2010, 147.

Volmiddeleeuwse bewoningssporen

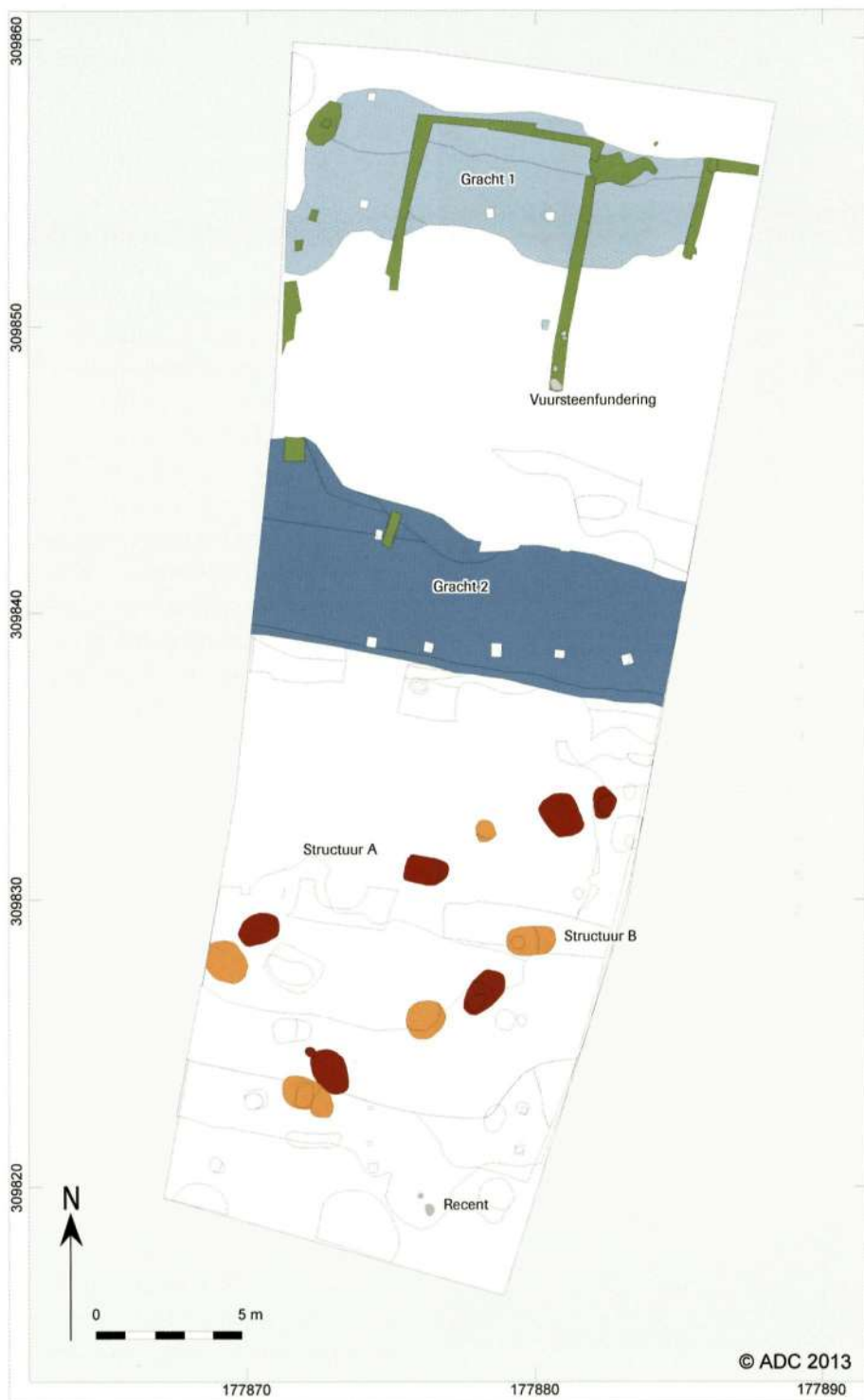
Veertig meter ten zuidoosten van de motte werd op een diepte van ruim 2,5 meter onder het maaiveld de al eerder genoemde akkerlaag aangetroffen, die blijkens een OSL-datering rond 1000 in gebruik was. Hierin bevonden zich bewoningssporen en aardewerkvondsten uit de late 10^e, 11^e en 12^e eeuw. De aardewerkvondsten zijn kenmerkend voor deze regio. Pingsdorf-aardewerk uit het Rijnland dateert uit de late 10^e eeuw of de eerste helft van de 11^e eeuw (afb. 21). Van Zuid-Limburgse herkomst is aardewerk uit de eerste helft of het midden van de 12^e eeuw (afb. 22). Het merendeel van het aardewerk uit deze laag is echter afkomstig van potten, die in het Maasland ten zuiden van Luik geproduceerd zijn. De oudste exemplaren daarvan betreffen kook- of tuitpotten uit de late 11^e of vroege 12^e eeuw. De meeste scherven zijn echter van kook- of tuitpotten uit de periode 1125-1175, zoals die ook in de basis van de motte aangetroffen zijn (afb. 18). De jongste vondst uit de akkerlaag betreft een randscherf van een kan uit de laatste decennia van de 12^e eeuw.

In de nederzettingshorizont zijn twee elkaar oversnijdende structuren herkend: structuur A en B (afb. 11). Beide structuren zijn waarschijnlijk restanten van schuren of bijgebouwtjes. Hoewel ze op basis van de bijbehorende vondsten ongeveer even oud zijn, moet op grond van de oversnijdingen structuur B ouder zijn dan structuur A. Men moet hierbij bedenken dat dit soort gebouwen meestal na 30 jaar al vervangen moest worden, omdat de ingegraven staanderpalen waren weggerot (afb. 12).

Structuur A had een rechthoekige plattegrond, waarvan in totaal nog zes paalsporen aanwezig waren in het vlak. De vermoedelijke breedte was 5 meter bij een minimale lengte van 12,75 m. In de paalsporen zijn fragmenten van Rijnlands Pingsdorf-aardewerk, van roodbeschilderd aardewerk uit Zuid-Limburg en witbakkend Maaslands aardewerk aangetroffen. Op basis van de aanwezigheid van het Rijnlandse Pingsdorf-aardewerk zou de structuur in de late 10^e eeuw of in de eerste helft van de 11^e eeuw gedateerd kunnen worden. Wegens de aanwezigheid van het andere aardewerk en wegens de versnijding van structuur B ligt een 12^e-eeuwse datering echter meer voor de hand. In dat geval zou het oudere aardewerk als opspit uit de akker in het paalgat kunnen zijn beland.

Structuur B bestond uit zes grondsporen en had een minimale lengte van 10,2 m en een breedte van circa 5 meter. In alle grondsporen van structuur B is dateerbaar vondstmateriaal aangetroffen. Uit deze grondsporen kwam roodbeschilderd aardewerk uit Zuid-Limburg, witbakkend Maaslands aardewerk en blauwgrijs aardewerk van het Elmpt-type tevoorschijn. De vondsten dateren deze structuur tussen 1125 en 1175.

In de akkerlaag was een oost-west georiënteerde gracht ingegraven met een breedte van 4,5 meter in het vlak (gracht 1; gracht 2 is uit de 16^e eeuw). Op grond van het in de vulking van de gracht gevonden aardewerk is te concluderen, dat de gracht is gedempt in de tweede helft van de 12^e eeuw. Boven op de gedempte gracht 1 werd een gedeelte van een rechthoekige fundering met een breedte van 30 tot 40 cm gevonden, bestaande uit een rij

Afb. 11. Structuren A en B (12^e eeuw), gracht 2 (16^e eeuw), gracht 1 (12^e eeuw), vuursteenfundering (late 12^e eeuw); (foto ADC Archeoprojecten).

Afb. 12. Paalkuil met paalkern; de paalkern is de aftekening van een weggerotte staanderpaal van structuur B (foto ADC Archeoprojecten).

Afb. 13. Fundering van vuursteenknollen vanuit het oosten gezien (foto ADC Archeoprojecten).

tegen elkaar geplaatste vuursteen knollen van Rijckholt-vuursteen (afb. 3, 11 en 13). Deze fundering hoorde bij een groot gebouw of enkele kleinere, samenhangende gebouwen. De fundering was op sommige plaatsen onderbroken en bovendien is de structuur niet geheel opgegraven, waardoor een interpretatie moeilijk is. Er zijn twee interpretaties mogelijk. De eerste is dat er twee of drie gebouwen met een vuurstenen fundering naast elkaar hebben gestaan. Degene waarvan het meest bewaard was, had een afmeting van 6 bij circa 20 meter. De tweede interpretatie is dat deze structuren kamers waren in een gebouw van circa 20 x 20 meter. De ingang of een van de ingangen bevond zich in het noorden van de oostzijde van het centraal gelegen funderingsrestant. Hier was een opening zichtbaar van ongeveer 0,7 meter breed. Op deze plaats was de grond keihard, wat wijst op veelvuldige betreding.

Het op de vuursteenknollen gefundeerde gebouw of gebouwencomplex was waarschijnlijk opgetrokken in vakwerkbouw, een bouwwijze die vanaf de Romeinse tijd tot in onze tijd is toegepast. De wanden bestonden uit vlechtwerk, dat bestreken was met leem, waarvan tijdens de opgraving ook restanten zijn aangetroffen. De vuursteenfundering diende ervoor om de onderste balklaag boven de grond te verheffen om zo te voorkomen dat het hout vochtig werd en snel zou gaan rotten.

De bouw van het huis of het complex met de vuursteenfundering kan rond 1200 geplaatst worden wegens de aanleg op de in de tweede helft van de 12^e eeuw gedempte gracht. Een latere datering is niet

waarschijnlijk, omdat de afdekking door colluvium in de 13^e eeuw begonnen is en er ook geen jongere vondsten zijn die met de vuurstenen fundering in verband kunnen worden gebracht. Het vakwerkcomplex lijkt daarmee wat jonger te zijn dan de houten gebouwen A en B, maar een gelijktijdigheid met structuur A is wegens de onzekerheidsmarges in de dateringen niet uitgesloten.

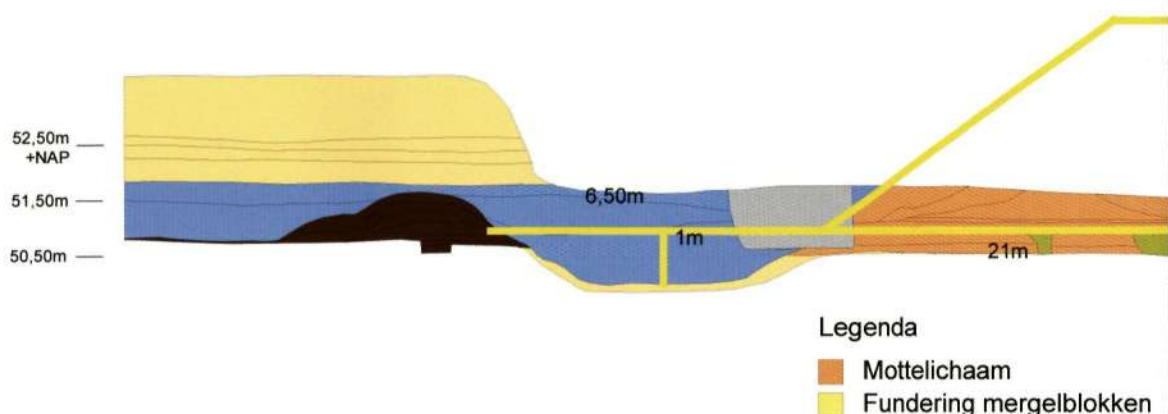
Het is goed mogelijk dat de vakwerkconstructie in dezelfde tijd is gebouwd als de motte. Van de motte wordt aangenomen dat de aanleg begonnen is in de tweede helft van de 12^e eeuw of in de vroege 13^e eeuw. Wegens de grootte van het gebouw of het gebouwencomplex en de relatieve duurzaamheid van de vakwerkconstructie kan aan een residentiële functie worden gedacht en aan een bewoner met enig aanzien. Het complex met de vuursteenfunderingen kan samen met structuur A en B deel hebben uitgemaakt van een bij de motte behorende en ongeveer gelijktijdig daarmee geconstrueerde voorburch of voorhof. Deze voorburch ontstond kennelijk nabij een akker die al sinds circa 1000 in gebruik was en waarbij blijkens de vondsten al in de 11^e eeuw gewoond werd. De beperktheid van het opgravingsareaal laat een verder gaande conclusie niet toe.

Het residentiële complex op de voorburcht kan als zodanig gefungeerd hebben naast de meer defensieve functie van het gebouw op de motte, dat hieronder besproken zal worden. In beperkte mate kan het residentiële complex op de voorburcht vergeleken worden met een vroeg kasteeltype, de zaalbouw. Zaalbouwen dateren net als mottekastelen in hoofdzaak uit de 11^e, 12^e en vroege 13^e eeuw, een periode met veel territoriale machtsstrijd en de opkomst van lagere adel. De functie van de zaal was de heer zijn gezag te laten uitoefenen en recht te laten spreken, bestuurlijke zaken te regelen en bezoekers te ontvangen. Deze kasteeltypes hebben grote rechthoekige of vierkante zaaltorens, meestal 12 bij 20 tot 30 meter, minimaal 12 tot 14 meter in het vierkant. Voorbeelden van zaalbouwen zijn niet talrijk, maar uit Maastricht, Valkenburg en Kessel kennen we in de regio enkele voorbeelden.³³ Wanneer we deze vergelijken met de in Breust aangetroffen resten, is het echter niet waarschijnlijk dat de vuursteenfundering ooit tot een echte zaalbouw behoorde. De muurdikte van deze structuur steekt met maximaal 30 cm wel erg schril af tegen de genoemde voorbeelden, waarvan de muurdikte tot twee meter kan oplopen.

Afb. 14. Doorsnede door een 12^e-eeuwse haardkuil
(foto ADC Archeoprojecten).

33 Janssen & Hupperetz 2005, 46-57.

Afb. 15. Doorsnede en reconstructie van de motte (tekening ADC Archeoprojecten).

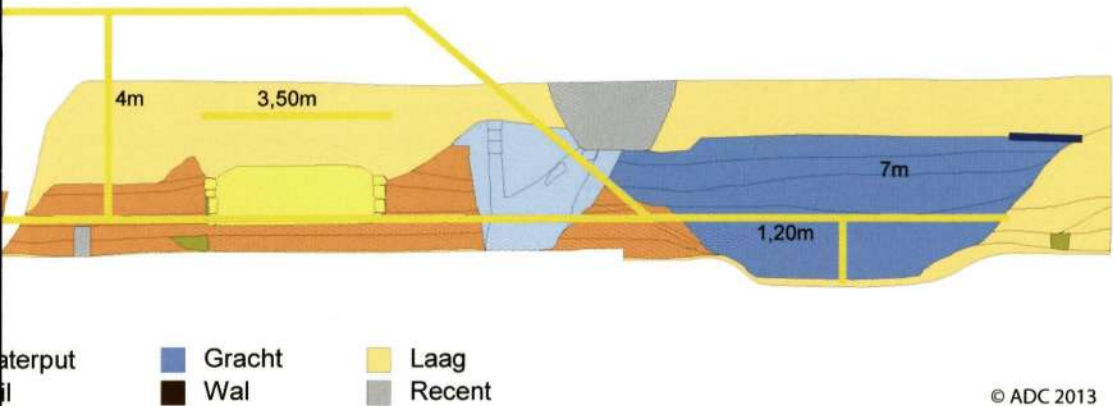
Andere grondsporen in dit onderzochte gebied aan de zuidzijde van de motte en de mottegracht betreffen greppels en een haardkuil (afb. 14). Dit laatste spoor had een diameter van 85 cm. Uit het spoor kwam een scherf 12e-eeuws Zuid-Limburs aardewerk. Met behulp van een ¹⁴C-datering is de haardkuil gedateerd tussen 1100 en 1160 (gekalibreerde datering).

De motte van Breust

Een motte is een kasteeltype bestaande uit een omgrachte, met uitgegraven grond opgeworpen heuvel met op de top, meestal binnen een palissade, een toren of een of meer gebouwen, meestal van hout gemaakt. Hoewel de oudste mottes al zijn ontstaan in de 10^e eeuw, gaan de meeste in onze streken niet verder terug dan de 12^e eeuw. Als kasteeltype met een defensieve functie raken ze in de loop van de 13^e eeuw in onbruik. De meeste mottes waren niet meer dan enkele meters hoog en dat gold ook voor de motte die in Breust gevonden is.

Dat in het plangebied een motte aanwezig zou zijn, kon afgeleid worden uit de door Hartmann vermelde historische gegevens. Hieruit blijkt niet of men in de 15^e- en 16^e-eeuwse bronnen met 'de motte' het restant van de nu opgegraven motte bedoelde of een voorganger van het stenen kasteel Bakvliet. In de proefsleuven werd de gracht en de rand van de motte aangesneden en bij de opgraving bleek een ronde heuvel aanwezig te zijn op een afstand van circa 50 meter ten zuidoosten van de kerk (afb. 2 en 3). De basis van de heuvel had een doorsnede van 20 meter en lag op 2,5 meter onder het maaiveld. De heuvel moet

50m

circa 3 meter hoog zijn geweest met hellingen van 45° . Het platform was ongeveer 11 tot 12 meter breed (afb. 15). Ten behoeve van de bouw van de pastorie (vóór 1828) is het plateau afgetopt en zijn grondsporen op het motteplateau verloren gegaan (afb. 5).

Het mottelichaam was omgeven door een gracht met een breedte van 6,5 tot 7 meter en een diepte tot 1,5 meter onder de basis van de motte (afb. 16). Hoogstwaarschijnlijk heeft men bij het opwerpen van de motte het beekje De Bak, dat ontsprong uit de bron ten westen van de motte, omgeleid, zodat de gracht van stromend water werd voorzien. De verwachting op het aantreffen van vondsten in de gracht was groot. Bij het doorgraven bleek de vulling van de gracht echter 'schoon' te zijn. Uit de verstoorde vulling van de gracht kwam de bovenbesproken laat-Karolingische mal voor het gieten van een schijffibula tevoorschijn. Aan de noord- en oostzijde werd buiten de gracht nog een wal teruggevonden. Het betreft waarschijnlijk een wal die tot doel had de motte extra te versterken.

In het mottelichaam bevond zich - excentrisch in het noordoostelijk kwadrant - een kelder van 3,2 bij 4 meter, gebouwd van mergelblokken met een vloertje van Maaskeien (afb. 17). De kelder was gebouwd op de akkerlaag onder de motte. De constructie van de kelder gebeurde waarschijnlijk gelijktijdig met het uitgraven van de gracht. Het heuvellichaam werd om de kelder heen opgeworpen. Deze methode wordt met een Duitse term 'einmotten' genoemd. De kelder maakte deel uit van een constructie die op het motteplateau was gebouwd.

Gezien de op het plateau beschikbare ruimte zou op de motte van Breust een vakwerkbouw of houten toren (althans een gebouw met een verdieping) van hooguit 8 x 8 meter gestaan kunnen hebben, waarvan het noordoostelijk deel dus onderkelderd was. Het ge-

Afb. 16. Doorsnede van de gracht van de motte
(foto ADC Archeoprojecten).

Afb. 17. Kalkstenen kelder in het mottelichaam
(foto ADC Archeoprojecten).

bouw zou zowel een woonfunctie als een defensieve functie gehad kunnen hebben, maar gezien de afmetingen moet de woonfunctie beperkt zijn geweest. De aanwezigheid van zowel een gracht als een omwalling wijst er op dat de motte in ieder geval een verdedigbare functie heeft gehad. Bij Birgelen in het Duitse Rijnland is in 1953-1954 de motte de Hoverberg opgegraven. Hier stond op een plateau van 14 meter doorsnede een gebouw van 5,6 x 5,2 meter.³⁴

Aardewerk uit de basis van het lichaam dateert uit circa 1150 - 1200, waaruit afgeleid kan worden dat de motte in de tweede helft van de 12^e eeuw of het begin van de 13^e eeuw opgeworpen is (afb. 18). De motteheuvel leverde vrijwel geen vondsten op die jonger zijn dan de 13^e eeuw. Een in de grond van de heuvel aangetroffen hoefijzer is van een type dat na 1300 gebruikt werd (afb. 19).

Kort na de aanleg van de motte begon een proces van afdekking door van de hellingen in het oosten afgestroomd colluvium als gevolg van grootschalige ontginningen op het plateau. De onderkant van het colluvium is met OSL gedateerd in de eerste helft van de 13^e eeuw (770 ± 90 in jaren voor 2010). Hierbij verdween de motte geleidelijk aan in het colluviumpakket, terwijl ook de grachten werden opgevuld. De top van de motte kwam op maaiveldhoogte of iets daarboven te liggen. De kelder in het mottelichaam en waarschijnlijk ook het bijbehorende bovengrondse gebouw, waren zeker nog tot in de 15^e eeuw in ge-

34 Friedrich 2002a, 96-112; Jansen & Hupperetz 2005, 49.

bruik, getuige enige verbouwingssporen en met baksteen (afmeting 5 x 10 x 20 cm) vernieuwde vloeren. Het oorspronkelijke houten gebouw zal nadat het mottelichaam door inklinking van de opgeworpen grond voldoende draagkracht had gekregen, door een stenen gebouw vervangen zijn. Wegens deze continuïteit tot in de 15^e eeuw is het goed mogelijk dat de in de eerder genoemde bron uit 1475 genoemde plaatsaanduiding 'de motte' als synoniem voor het hoofdgebouw van de hof van St. Martinus daadwerkelijk betrekking had op het motterestant en niet op de plaats van het latere kasteel Bakvliet.

Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd

Vondsten uit de 13^e en 14^e eeuw zijn schaars, maar wijzen op enige continuïteit. Vanaf de 14^e eeuw neemt de bewoning toe. Aan de oostzijde van het terrein, langs de Emmastraat, is het restant van minstens vier opeenvolgende huizen aangetroffen, bestaande uit een, een meter dik, pakket van lemen vloeren met ingedrukte balkresten, brandlagen en veldkeien, die vermoedelijk ter ondersteuning van een balkenraamwerk gediend hebben. Het begin van deze bewoning lijkt in de 14^e eeuw te moeten worden geplaatst. Zuidelijk grenzend aan de huisresten zijn ophogingslagen met verbrande leem en aardewerk uit de 14^e tot en met 17^e eeuw aangetroffen. Deze bewoning is waarschijnlijk een onderdeel van de nederzettingstructuur die op het vroeg-19^e-eeuwse kadastrale minuutplan nog te herkennen is en die volgens de reconstructie van de kadastrale situatie in 1619 door Hartmann ook in dat jaar aanwezig was (afb. 6). De huizen van Breust lagen langs twee noord-zuid gerichte veldwegen met enkele dwarsverbindingen. Het grote terrein ten zuiden van de kerk, het huidige plangebied, is in de reconstructie van 1619 opvallend leeg op het herenhuis van de hof van St. Martinus na, dat door Hartmann ten zuidzuidoosten van de kerk gesitueerd is, ongeveer tussen de motte en het latere kasteel Bakvliet in. Hier mogen echter geen topografische conclusies uit getrokken worden. De huizen zijn ingetekend binnen het kadastrale perceel en zijn binnen de grenzen van dat perceel niet verder lokaliseerbaar. Ze zijn in het algemeen aan de wegzijde getekend.³⁵

Op de kadastrale kaart van 1828 ligt op 100 meter ten zuiden van de St. Martinuskerk kasteel Breust of Bakvliet. Dit is, zoals boven al opgemerkt, volgens Hartmann kort na 1619 gebouwd ter vervanging van het eerdere kasteel of herenhuis. Gezien de uitkomsten van de opgraving is het waarschijnlijk dat dit eerdere herenhuis het restant van het gebouw op de motte was, waarin nog bijeenkomsten "op de motte" waren gehouden. Dat er tussen de motte en kasteel Bakvliet nog een ander herenhuis gelegen heeft, is om die reden niet aannemelijk. Er zijn geen sporen van aangetroffen en tussen kasteel Bakvliet en de mottegracht was de ruimte beperkt.

35 Mededeling van J. Hartmann aan H. Stoepker, d.d. 3 september 2013.

Afb. 18. Pot met manchetrand van witbakkend Maaslands aardewerk uit de basis van de motte, datering 1125-1175, (foto ADC Archeoprojecten).

Kasteel Bakvliet bestond in 1828 uit een L-vormig gebouw. Op een van de hoeken was een vierkante toren geplaatst. In het begin van de 19^e eeuw bezat het gebouw blijkens de Tranchotkaart (hier niet afgebeeld) aan de zuidzijde nog een derde vleugel en was het omgeven door een gracht. Van het kasteel zijn de funderingen van het noordelijke deel opgegraven (afb. 3, 5 en 20). De muren waren van baksteen, afgewisseld met lagen mergel. Deze bouwwijze was in deze streek niet ongebruikelijk in het begin van de 17^e eeuw. De toepassing van baksteen gaf aan dat de fundamente niet van voor circa 1600 zullen dateren. Een oudere bouwphase is bij de opgraving niet aangetroffen, al moet daarbij worden aangetekend, dat de onderzijde van de fundering niet bereikt is en dat het zuidelijke deel en de westvleugel niet ontgraven zijn. Bij de opgraving is er nu eenmaal voor gekozen om het onderzoek van het motteterrein voorrang te geven.

Materiële cultuur en voedselvoorziening

Het aantal vondsten dat bij de motte werd aangetroffen, is vrij beperkt en ook de variatie is gering. De 748 scherven uit de Volle Middeleeuwen zijn grofweg te dateren tussen 1000 en 1200 en onder te verdelen in drie bakselgroepen. Met 64 % van het totaal is het witbakkende

Maaslandse aardewerk de belangrijkste bakselgroep (afb. 18), gevolgd door het roodbeschilderde aardewerk van het Pingsdorf-type (33 %). Het blauwgrijze aardewerk van het Elmpt-type (uit Duitsland, net ten oosten van Roermond) is met 3 % een te verwaarlozen restgroep.

Afb. 19. Laatmiddeleeuws hoefijzer uit het mottelichaam (foto ADC Archeoprojecten).

Het Pingsdorf-aardewerk valt uiteen in een vroege groep, 'het Pingsdorf-aardewerk in engere zin' (15 scherven), vervaardigd in het Duitse Rijnland (afb. 21), en een groep die afkomstig is uit Zuid-Limburg (231 scherven) (afb. 22). Deze groep wordt meestal aangeduid als 'Zuid-Limburgs aardewerk' of 'Brunssum-Schinveld-aardewerk'. De eerste groep is grofweg voor 1050 te plaatsen, terwijl de tweede groep in het midden van de 11e eeuw is ontstaan, hoewel steeds meer de vraag wordt gesteld of de Zuid-Limburgse productie al niet in de 10e eeuw begonnen is. Ovens waarin het Zuid-Limburgse aardewerk gebakken is, zijn gevonden in Schinveld, Brunssum en Nieuwenhagen. In korte tijd groeide deze productie uit tot een bovenregionale industrie, die potten en kannen vervaardigde voor grote delen van het huidige Nederland en België en het aangrenzende deel van Duitsland (afb. 32). De producten uit het Rijnland verdwenen in dit gebied vrijwel volledig van de markt.

Onder de aanwezige vondsten is de sterke component van aardewerk uit het Maasland, en daarmee wordt hier de streek ten zuiden van Luik bij Huy en Andenne bedoeld, opvallend. In vormgeving is er tussen de Rijnlandse en de Maaslandse producten een sterk verschil. Wanneer we de aardewerkvondsten uit Breust vergelijken met die uit enkele Duitse mottes valt het verschil op.³⁶ In het Duitse Rijnland vinden we vooral Pingsdorf-aardewerk, proto-steengoed en blauwgrijs aardewerk. De belangrijkste elementen binnen de vormgeving van deze groepen zijn kogelronde potten (zogenaamde kogelpotten) en geknepen standringen. Bij de Maaslandse producten zien we vrijwel uitsluitend lensbodems. De belangrijkste reden voor het verschil in vormgeving is dat het Rijnland deel uit maakt van het Duitse cultuurgebied, terwijl het Maasland deel uit maakt van het Franse cultuurgebied. De bolle potten met een lensbodem en een zogenaamde manchetrand die in de Belgische Maasvallei zijn gemaakt, laten zich op grond van hun vorm nauwelijks onderscheiden van in het Noord-Franse Beauvais vervaardigde potten.

We kunnen de vraag stellen of de dominantie van het Maaslandse aardewerk zich laat verklaren vanuit de relatie van Breust tot het kapittel in Luik. Er wordt namelijk vaak

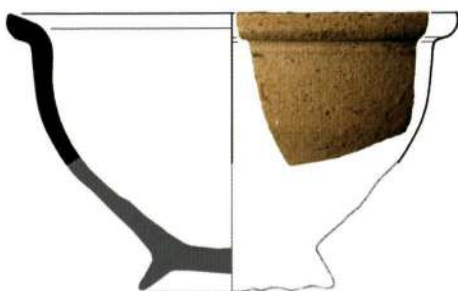

Afb. 20. Fundering van de noordgevel van kasteel Bakvliet (foto ADC Archeoprojecten).

³⁶ Friedrich 2002b.

Afb. 21. Rand van pot van Rijnlands Pingsdorf-aardewerk (970-1050); Vanneste & Ostkamp 2013, cat. nr. 8, (foto en tekening ADC Archeoprojecten).

Afb. 22. Kom van Zuid-Limburs aardewerk (1150-1200); Vanneste & Ostkamp 2013, cat. nr. 3, (foto en tekening ADC Archeoprojecten)..

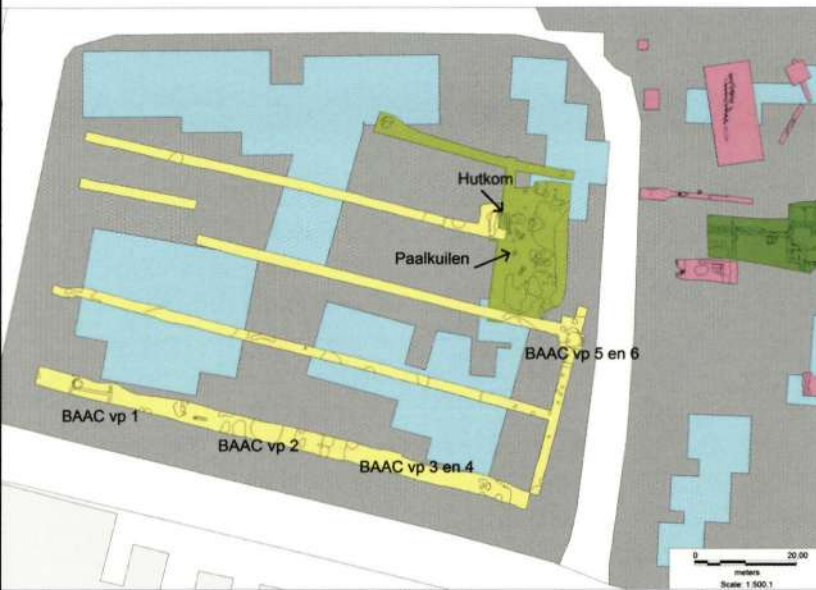
van uitgegaan dat aardewerkvoorziening mede wordt bepaald door domaniale eigendomsverhoudingen. De pottenbakkerijen in Andenne, de belangrijkste productieplaats van het witbakkende Maaslandse aardewerk, zouden eigendom geweest zijn van de bisschop van Luik. Het is goed denkbaar dat het kapittel van St. Martinus of de bisschop er voor zorgde dat Maaslandse potten binnen de hof in Breust werden gebruikt. Het gegeven dat ongeveer een derde deel van het gebruiksaardewerk uit de Zuid-Limburgse pottenbakkerijen afkomstig is, laat overigens wel zien dat het systeem niet waterdicht was. Er was blijkbaar ook ruimte voor een meer lokale handel.

Ook in later tijd bleef de oriëntatie op het zuiden bestaan, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de vondst van een 17^e-eeuws bord van witbakkend Maaslands aardewerk, dat qua vormgeving geheel past in de traditie van het Franse loodgeglazuurde aardewerk. Het betreft een groep waar we in Nederland maar zelden scherven van aantreffen. Overigens zijn er onder de latere

vondsten ook verschillende stukken aardewerk die wijzen op lokale herkomst. Een voorbeeld daarvan zijn laatmiddeleeuwse kookkannen (grapen) en andersoortige voorwerpen van roodbakkend Maaslands aardewerk. Dit soort voorwerpen is onder meer gemaakt door pottenbakkers in Roermond en Maastricht, maar ze zullen zeker ook in het aangrenzende deel van België in productie zijn geweest. De vondsten laten zien dat de bewoners van Breust zowel in de Volle Middeleeuwen als daarna in lokale en bovenlokale handelsnetwerken actief zijn geweest.

Voedseleconomie

De grote hoeveelheid verschillende plantensoorten die in Breust is gevonden, geeft inzicht in een deel van de lokale voedseleconomie in en om de motte. Zowel de botanische macroresten als het pollen zijn goed geconserveerd door de zuurstofarme omgeving waarin ze

Afb. 23. Overzicht van het in 2011 en 2012 uitgevoerde onderzoek in het westelijk deel van het plangebied (tekening H. Stoepker m.b.v. door de gemeente, BAAC en ADC Archeoprojecten verstrekte gegevens).

bewaard bleven of door het verkolingsproces dat veel gebruiksplanten zoals granen hebben ondergaan. In de omgeving van de motte waren bemeste akkers aanwezig, waarop rogge, gerst, boekweit en emmer- en broodtarwe werden verbouwd. Voorts hebben op het terrein moestuinen gelegen waarin groenten als erwten, pastinaak en eventueel peen verbouwd werden. Daarnaast zijn er in de pollenassociaties bewijzen gevonden voor de aanwezigheid van walnoot, waarvan het pollen in groten getale is aangetroffen. Ook is pollen gevonden van *Prunus* (dit kan kersen of pruimen geweest zijn), braam en appel. Daarnaast waren er op of nabij het terrein oliehoudende gewassen aanwezig, zoals kool- of raapzaad, maanzaad, lijnzaad en hennep. Hennep wordt ook wel geroemd vanwege zijn medicinale werking. Dit geldt eveneens voor hop, dat net als hennep in het pollenspectrum is terug te vinden. Hop werd evenals gerst zowel gebruikt voor geneeskundige doeleinden als voor bierbrouwerij. Ook veeteelt speelde een belangrijke rol in de omgeving van het terrein. Er zijn verschillende mestindicatoren gevonden, zoals melganzenvoet en sporen van schimmels die leven op mest van grote herbivoren, evenals resten van grassen, zowel pollen als zaden, die wijzen op de aanwezigheid van graslanden in de directe nabijheid van de onderzoekslocatie. Er zijn verschillende veevoedergewassen aangetroffen, waaronder veel resten van voederwikke. Voederwikke is wellicht op de akkers aangeplant na de graanoogst. Ook gerst kan als veevoer zijn gebruikt.

De rol van de veeteelt was niet af te leiden uit de resten van dierlijk bot. Hiervoor was het aantal bewaarde botresten te gering. Het soortenspectrum is vergelijkbaar met het

algemene soortenspectrum uit deze periode. Rund is het best vertegenwoordigd, gevolgd door varken. Ondanks de geringe omvang van het vondstcomplex is dit onderzoek van de dierlijke botresten van belang. Het is namelijk het eerste in Nederland uitgevoerde archeozoölogische onderzoek van een motte.

Het westelijk deel van het plangebied

Het onderzoek dat in 2011 en 2012 tijdens en na de sloop van bestaande bebouwing en kelders in het westelijk deel van het plangebied is uitgevoerd, was inventariserend van karakter. Het was de bedoeling om inzicht te verkrijgen in de bodemopbouw en in de aanwezigheid, aard en gaafheid van vindplaatsen.

Het ADC-onderzoek richtte zich op de oostrand van het terrein. Bij het onderzoek door BAAC werden sleuven over de gehele breedte aangelegd, waarbij bleek dat de sporen en vondsten zich in het zuidoostelijk deel concentreerden (afb. 2, 23).

Zoals in de paragraaf over de bodemopbouw vermeld is, was de bodemgesteldheid hier anders dan in het oostelijk deel van het plangebied rond de motte. In het westen ontbrak de akkerlaag, lag de vaste grond veel hoger en was slechts een vrij dun (30 tot 60 cm dik) coluviumpakket aanwezig. Dit bestond uit een licht humeuze leemlaag, waarvan de afzetting met behulp van een OSL-datering met helaas een grote foutenmarge is gedateerd tussen 612 en 1212 AD, waarbij gezien de archeologische context een datering aan het eind van deze range het meest waarschijnlijk is. Hierin zijn diverse aardewerkscherven uit de Late Middeleeuwen aangetroffen. In het oostelijke deel van het terrein heeft dit pakket archeologische sporen uit de Romeinse tijd en de Volle Middeleeuwen afgedekt. Aan de basis van het profiel lag een leemlaag die volgens een OSL-datering rond 15.000 v. Chr. was afgezet. In deze laag bleken scherven uit de IJzertijd en Romeinse tijd aanwezig te zijn. Ook zijn vier niet dateerbare fragmenten vuursteen aangetroffen, zodat het terrein mogelijk al in het Neolithicum bewoond werd.

Uit de Romeinse tijd zijn vondsten van aardewerk aangetroffen die wijzen op bewoning in de tweede helft van de 1e eeuw en de 2e eeuw. De meeste Romeinse scherven zijn aangetroffen in middeleeuwse grondsporen. Op één plek (afb. 23, BAAC-vindplaats 4) bevond zich een rij van vier mogelijke paalsporen. Uit één van de paalsporen werd een fragment Romeins aardewerk geborgen. Uit een nabijgelegen kuil is ook één fragment Romeins aardewerk gekomen, zodat ook deze kuil een datering in de Romeinse tijd kan hebben. Hoewel de aanwijzingen gering zijn, kan worden aangenomen, dat in de Romeinse tijd in de directe omgeving van het plangebied, en mogelijk ook in het plangebied zelf, werd gewoond. Deze conclusie was ook al bij het onderzoek in de omgeving van de motte getrokken.

In het westelijk onderzoeksgebied zijn – net als in het oostelijke – geen grondsporen uit de Vroege Middeleeuwen aangetroffen. Bij het BAAC-onderzoek zijn zeven scherven uit de Vroege Middeleeuwen gevonden, die in jongere grondsporen beland waren. Daarvan zijn er drie als Merovingisch en vier als Karolingisch herkend (afb. 24, 25). Bij het ADC-onderzoek zijn een scherv van Karolingisch grijs aardewerk en een scherv van Karolingisch Badorf-aardewerk gevonden. Ook voor het westelijk deel van het gebied kan dus geconcludeerd worden dat vroegmiddeleeuwse, in het bijzonder Karolingische, bewoning in de nabijheid moet zijn geweest, maar dat er geen overtuigend bewijs is dat die ter plekke aanwezig was.

In de Volle Middeleeuwen werd het westelijk terrein kennelijk bewoond als perifere zone van de nederzetting rond de motte. De bij de motte aanwezige akkerlaag en gracht zijn niet waargenomen. Grondsporen en vondsten uit de 11^e en 12^e eeuw zijn wel aangetroffen. Onder de vondsten bevinden zich tal van scherven van witbakkend Maaslands aardewerk (afb. 26) en Pingsdorf-aardewerk uit het Duitse Rijnland en roodbeschilderd aardewerk uit Zuid-Limburg. Het betreft vooral vroege vormen, die wijzen op een datering in de 11^e eeuw. Onder de door het ADC gevonden scherven zijn enkele scherven zelfs mogelijk uit de 10^e eeuw. Op een voor wat zijn baksel betreft tot het Zuid-Limburgse aardewerk te rekenen wandscherv van een kogelpot bevindt zich een indruk van een kruisvormig rozetstempel, dat we veelvuldig tegenkomen op 10^e-eeuws kogelpotaardewerk uit de categorie van het Zuid-Nederlands handgemaakt aardewerk (afb. 27). De vondsten lopen door tot in de late 12^e eeuw en het vondstmateriaal laat zich dus in grote lijnen vergelijken met dat van de bewoning op het oostelijk terrein.

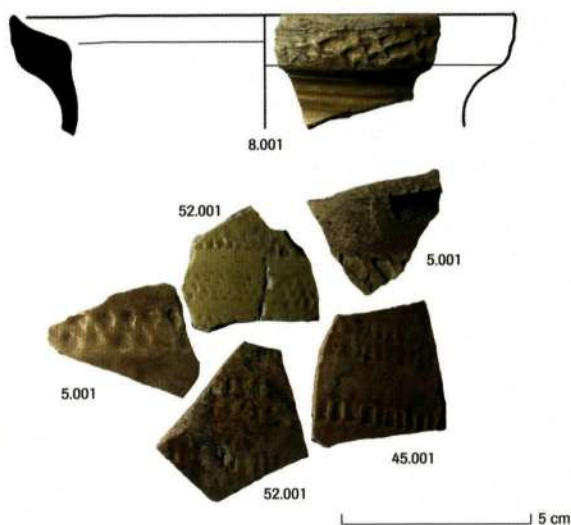
Deze vondsten kwamen uit een hutkom, een deel van een bootvormige gebouwplattengrond van minimaal 10 m lang en 6 m breed en uit enkele verspreide kuilen aan de

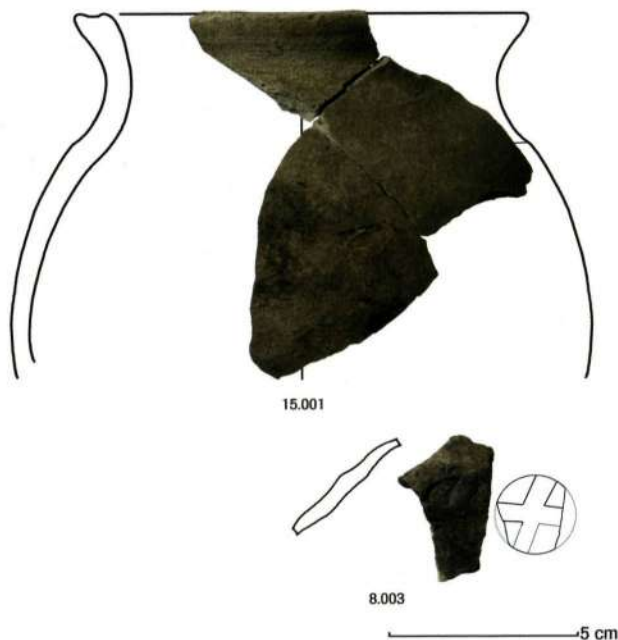
Afb. 24. Randfragment van (vermoedelijk) Merovingisch aardewerk (Van Horssen 2012, afb. 3,9; V43; foto BAAC).

Afb. 25. Vroeg-Karolingisch wandfragment van 'Gittermuster'-aardewerk (Van Horssen 2012, afb. 3,9; V21; foto BAAC).

Afb. 26. Maaslands aardewerk uit het westelijk deel van het plangebied (Van Campenhout 2012, afb. 12; foto ADC Archeoprojecten).

Afb. 27. Zuid-Limburgs aardewerk uit het westelijk deel van het plangebied (Van Campenhout 2012, afb. 11; foto ADC Archeoprojecten).

oostzijde van het westelijk deel van het terrein (afb. 23). Hoewel deze uit dezelfde periode dateren als de bijgebouwen A en B bij de motte, kan men gezien de grote afstand niet spreken van eenzelfde erf. In de bootvormige huisplattegrond zijn twee fasen te herkennen, waarbij de eerste fase plaats vond tussen 950 en 1100 na Chr. In deze periode was ook de hutkom in gebruik. Een tweede fase vond plaats rond 1200 na Chr.

Een hutkom is een in de grond ingegraven gebouwtje, waarbij het dak op het maaiveld rustte of net daarboven stak en gedragen werd door palen langs de binnenrand van de kuil. Hutkommen hadden een functie als halfondergrondse werkplaats of opslagplaats. De hutkom lag ten noordwesten van de huisplattegrond. In het vlak tekende het spoor zich af als een rechthoekige kuil van ca. 5,5 meter bij ca. 4,5 meter (afb. 28). De onderkant van de kuil was vlak en bevond zich op een diepte van 1,20 m beneden het vlak. Tijdens het uitgraven van de hutkom zijn aan de oostzijde twee paalsporen aangetroffen. Elke paalkuil stond op de hoek van de hutkom. Ouderdomsbepaling met behulp van de ^{14}C -methode leidde tot een datering van rond 1000 na Chr. Blijkens de aanwezigheid van een brandlaag maakte een brand een einde aan de hutkom. In de hutkom zijn aardewerkfragmenten, enig bouw materiaal, botanische resten en een mes aangetroffen (afb. 29). De onderzochte macrobotanische monsters bestaan voor een groot deel uit verkoold afval van graan, kafdeelen en onkruiden. Hieruit kan gecon-

cludeerd worden dat broodtarwe, rogge, spelttarwe en erwt op het menu hebben gestaan. Eenzelfde conclusie was bij het onderzoek van de motte en zijn omgeving getrokken.

Dertig meter ten zuidoosten van de hutkom werden in een proefsleuf sporen en vondsten uit de Volle Middeleeuwen aangetroffen (afb. 23, BAAC-vindplaats 5). De vindplaats bestaat uit een enigszins ronde kuil met een diameter van circa 3 meter, omringd door enkele grote paalkuilen, twee greppels en een cluster kleinere paalkuilen. De hoeveelheid paalsporen en de geringe onderlinge afstand maken het waarschijnlijk dat de proefsleuf één of twee gebouwplaattegronden heeft doorsneden. De grote kuil kan in pandig hebben gelegen en een kelderachtige functie hebben gehad. Om een hutkom met in de kuil geplaatste palen gaat het niet. Het complex lijkt op grond van het aardewerk mogelijk vanaf het midden van de 11e eeuw, maar zeker vanaf het begin tot het einde van de 12^e eeuw in gebruik zijn geweest. Ook hier lijkt het om een perifere zone van een middeleeuws erf te gaan dat zich verder naar het oosten uitgestrekt heeft. In westelijke richting houden de sporen op. De afstand tot de contemporaine gebouwen bij de motte bedraagt circa 110 meter. Als het hier zou gaan om een landelijke nederzetting met een lineaire structuur, zoals in Haagsittard het geval was, waar meerdere erven met een afmeting van 50 x 50 meter naast elkaar lagen, zou de in 2011 en 2012 gevonden bebouwing aan kunnen sluiten op de bewoning bij de motte.³⁷ Binnen een voorburcht ligt een dergelijke structuur echter minder voor de hand, zodat we voorzichtig moeten zijn met uitspraken over de omvang en aard van de bebouwing ten westen van de motte. In het tussenliggende deel hebben enige opgravingsputten rond het latere kasteel Bakvliet gelegen. Hierin zijn echter geen volmiddeleeuwse grondsporen aangetroffen. De opgraving bij deze fundering is echter niet diep ge-

Afb. 28. Hutkom, rond 1000 n. Chr., aangetroffen in het westelijk deel van het plangebied (foto ADC Archeoprojecten).

derachtige functie hebben gehad. Om een hutkom met in de kuil geplaatste palen gaat het niet. Het complex lijkt op grond van het aardewerk mogelijk vanaf het midden van de 11^e eeuw, maar zeker vanaf het begin tot het einde van de 12^e eeuw in gebruik zijn geweest. Ook hier lijkt het om een perifere zone van een middeleeuws erf te gaan dat zich verder naar het oosten uitgestrekt heeft. In westelijke richting houden de sporen op. De afstand tot de contemporaine gebouwen bij de motte bedraagt circa 110 meter. Als het hier zou gaan om een landelijke nederzetting met een lineaire structuur, zoals in Haagsittard het geval was, waar meerdere erven met een afmeting van 50 x 50 meter naast elkaar lagen, zou de in 2011 en 2012 gevonden bebouwing aan kunnen sluiten op de bewoning bij de motte.³⁷ Binnen een voorburcht ligt een dergelijke structuur echter minder voor de hand, zodat we voorzichtig moeten zijn met uitspraken over de omvang en aard van de bebouwing ten westen van de motte. In het tussenliggende deel hebben enige opgravingsputten rond het latere kasteel Bakvliet gelegen. Hierin zijn echter geen volmiddeleeuwse grondsporen aangetroffen. De opgraving bij deze fundering is echter niet diep ge-

Afb. 29. 11^e-eeuws mes uit de hutkom (foto ADC Archeoprojecten).

³⁷ Stoeper 2014.

gaan, zodat eventuele volmiddeleeuwse sporen niet bereikt zijn, zo ze al intact zouden zijn gebleven.

Uit de 13^e eeuw zijn slechts enkele scherven aangetroffen, maar in de 14^e eeuw blijkt er aan de zuidrand van het westelijk plangebied bewoning te zijn. In het zuidoosten werden enkele kuilen met aardewerk uit de eerste helft van de 14^e eeuw aangetroffen (afb. 23, BAAC vindplaats 3). In deze tijd of kort daarna werd hier ook het tweede pakket colluvium afgezet. Iets verder naar het westen is in de late 14^e eeuw of 15^e eeuw een erf ingericht (afb. 23, BAAC vindplaats 2). Hier bevonden zich de resten van twee gebouwen van mergelblokken en enkele kuilen met een mogelijke omgrachting. De muurresten en de kuilvullingen zijn op basis van enkele aardewerkscherven in de 14^e tot 16^e eeuw te dateren. Weer iets verder naar het westen is een onderkelderde woning met waterput gevonden. De bouwdatum is bij gebrek aan vondsten onbekend, maar op de kadastrale minuut uit 1828 is het pand nog afgebeeld.

Hoewel de vondstgegevens fragmentarisch zijn, lijkt het er op dat het terrein ten westen van de motte en kasteel Breust in de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd onbebouwd was, terwijl langs de nog bestaande wegen geleidelijk aan huizen en erven verschenen. Dat was ook ten oosten van de motte waar te nemen, waar langs de Emmastraat lemen vloeren van 14^e-16^e-eeuwse huizen gevonden werden.

Mottes en de materiële cultuur van de Volle Middeleeuwen

Mottekastelen komen voor in geheel West- en Midden-Europa en in grote delen van Noord- en Zuid-Europa. Het is het meest gangbare kasteeltype in de 11^e en 12^e eeuw. Bekend is de afbeelding van een motte op het Tapijt van Bayeux, dat kort na de daarop verbeelde veldtocht van Willem de Veroveraar tegen Engeland in 1066 is vervaardigd (afb. 30).

In het Duitse Rijnland zijn meer dan 300 mottes bekend.³⁸ In het middeleeuwse graafschap Loon, dat grotendeels samenvalt met de huidige provincie Belgisch Limburg zijn er 18 geteld.³⁹ In Nederland is een inventarisatie gemaakt door Besteman, die daarbij op 20 in Limburg komt.⁴⁰ Janssen en Hupperetz noemen een aantal van 25 voor Limburg, maar merken op dat er veel meer moeten zijn geweest. Deze aantallen zijn bij benadering. Niet alleen omdat er veel mottes verloren zijn gegaan door afgraving en egalisatie, maar ook omdat het soms twijfelachtig is of we daadwerkelijk met een middeleeuwse kasteelheuvel van doen hebben. Janssen en Hupperetz volgen een definitie die een motte omschrijft als "een heuvel die geheel of gedeeltelijk kunstmatig is, een regelmatige vorm heeft met steile

38 Friedrich 2002b.

39 De Meulemeester 1993, 9.

40 Besteman 1981, 55.

Afb. 30. Tapijt van Bayeux (kort na 1066); soldaten van Willem de Veroveraar vallen een motte aan
(bron Wikimedia Commons).

kanten, gewoonlijk omringd door een droge of natte gracht. De constructie heeft tot doel de fortificaties, die op het gehele oppervlak van het bovenste platform zijn aangebracht, effectiever te kunnen verdedigen en de omgeving te kunnen domineren. Een lager gelegen voorburcht is meestal met de motte verbonden”.⁴¹ Mottes van dit soort zijn volgens hen minimaal 3 meter hoog; daarmee valt de motte van Breust nog net onder de definitie. Het voordeel van een motte was dat hij goed te verdedigen en snel opgeworpen was. De meeste mottes werden aangelegd in drassige gebieden of in een beekdal.⁴² Dat versterkte de verdedigbaarheid, terwijl water uit de beek naar de mottegracht kon worden geleid. De gracht, een met doornen beplante steile helling en een palissade maakten dat de verdedigers alleen onmiddellijk gevaar liepen als ze uit de hoogte met pijl en boog beschoten werden. Meer dan een houten verdedigingsstoren kon er in het begin niet opgezet worden, omdat de heuvel nog niet stabiel was (afb. 31). Het dagelijks leven speelde zich op de voorburcht af. Pas als de grond gestabiliseerd was kon op de motte een stenen gebouw worden geplaatst.

⁴¹ Janssen en Hupperetz 2005, 49.

⁴² De Meulemeester 1993, 8.

Afb. 31. Reconstructietekening van een motte (tekening © Kelvin Wilson).

Bij de motte of de stenen opvolger kon een nederzetting ontstaan en zelfs konden mottes de kern gaan vormen van een stad, waarvan Sittard een voorbeeld is.⁴³ Niet op alle mottes werd echter de houtbouw door een stenen gebouw vervangen en veel mottes bleven maar kort in gebruik. Na enige tijd verdween dan de voorburcht en de heuvel bleef verlaten achter. In zo'n geval werd vaak na enige tijd elders een stenen kasteel gebouwd, zoals in Gulpen gebeurd is, waar de motte aan de ene kant van het dorp ligt en het stenen kasteel Neubourg aan de andere kant. De motte van Gulpen is een mooi voorbeeld van een prominente motte, maar ook van deze heuvel is historisch noch archeologisch iets bekend. Tussen de motte en de kerk was mogelijk de voorburcht gelegen. Deze ligt op de uitloper van een heuvel, heeft steilkanten en is door een doorgraving afgesneden van de motte (afb. 32, 33).

Hoewel mottes al vroeg de interesse wekten van archeologen en historici zijn er maar weinig onderzocht. Het is vooral in Duitsland en in enige mate ook in België dat er opgravingen in mottes zijn verricht. Tot de opgraving in Breust was er in Nederland in geen enkele van de kleine mottes onderzoek verricht.⁴⁴ In Limburg zijn in de grote mottes van Stein en Kessel wel

43 Van Luyn 1993, 39.

44 Janssen & Hupperetz 2005, 49.

Afb. 32. Motte de Burggraaf in Gulpen vanuit het westen (bron: Wikimedia Commons)

opgravingen uitgevoerd.⁴⁵ Dat er nauwelijks opgravingen zijn gedaan is vooral een gevolg van het feit dat mottes bovengronds goed herkenbaar zijn en tot de eerste beschermde archeologische monumenten gingen horen na de invoering van de Monumentenwet in 1961.

Het grote aantal mottes heeft alles te maken met de opkomst van de lage adel in de Volle Middeleeuwen en het ontstaan van tal van kleinere heerlijkheden. Vaak ook door usurpatie van kerkelijk bezit, waarover kerkelijke instellingen hun gezag niet konden handhaven. Deze heren hadden behoefte aan snel en goedkoop te construeren versterkingen om hun machtsbasis te consolideren. Mottekastelen konden ook een steunpunt zijn bij ontginningen. De ligging van de motte de Vossenbergh bij Schinveld midden in een gebied dat in de 11^e-12^e eeuw ontgonnen werd, wijst op een dergelijke functie.⁴⁶

De bouw van kastelen, de stichting van steden en de groei of stichting van dorpen valt in de 12^e eeuw samen met een toename van de bevolking, van voedselproductie, handel en muntcirculatie en met tal van culturele ontwikkelingen. De ontwikkelingen in de materiële cultuur zijn archeologisch goed waar te nemen, zolang als het om gebruiksgoederen gaat.

⁴⁵ Renaud 1989, Oldenmenger 2010, Lohof 1999, Dijkstra 2000.

⁴⁶ Stoepler 2011.

Afb. 33. Motte de Burggraaf in Gulpen vanuit de lucht met tussen motte en kerk de mogelijke plaats van de voorburcht (bron Google Earth).

Luxe goederen zijn meestal niet in de bodem bewaard gebleven. Kenmerkend voor Zuid-Limburg is de expansie van de aardewerkproductie van Brunssum, Schinveld en Nieuwenhagen in de 12^e eeuw.⁴⁷ Het aardewerk dat hier vervaardigd werd, was in eerste instantie vooral voor dagelijks gebruik bestemd en bestond uit kogel- en tuitpotten, bekers en later ook uit kannen (afb. 34). Het werd tot ver buiten Zuid-Limburg geëxporteerd.

In de loop van de 12^e eeuw zien we dat de Zuid-Limburgse pottenbakkers hun productie-assortiment uitbreiden met nieuwe vormen zoals olielampen en rammelaars. Omstreeks 1200 ontstaan naast de eenvoudige met roodbakkende slib beschilderde potten ook potten of kannen die van een uitgebreide decoratie zijn voorzien of een antropomorfe vorm hebben (afb. 35).

Het gebruik van nieuwe vormen en het versieren van voorwerpen vormt een aanwijzing voor het ontstaan van een nieuwe groep van consumenten. Zij zijn in staat om producten te kopen, die in zekere zin wedijveren met de voorwerpen waarmee zich tot dan toe alleen de adel en de hoge geestelijkheid kon omringen. Het versieren van de nieuwe vormen is

47 Ostkamp 2012.

een extra inspanning van pottenbakkers om deze producten extra glans te geven. In veel gevallen is het nauwelijks mogelijk om na te gaan of er aan deze nieuwe aardewerkvormen voorbeelden in andere materialen ten grondslag hebben gelegen. Een olielamp van omstreeks 1200 - 1250 uit de bodem van Venlo lijkt eerder aan de fantasie van de pottenbakker te zijn ontsproten dan dat een bestaand metalen voorbeeld is gevolgd (afb. 36).

In andere gevallen is duidelijk dat metalen voorwerpen de bron van inspiratie vormden voor het ontstaan van in aardewerk uitgevoerde varianten. Overigens passen de aardewerken uitvoeringen van metalen voorwerpen in een bredere stroom van producten in een goedkopere uitvoering. Zo is een in lood-tin uitgevoerde kandelaar uit de nederzetting Haagsittard kennelijk een imitatie van grotere en duurere bronzen exemplaren, die echter niet overgeleverd zijn (afb. 37).⁴⁸

Helaas is het aantal vondsten uit Breust te gering om een gedetailleerd beeld te krijgen van de op en rond de motte gebruikte objecten. Toch zullen ook deze onderdeel zijn geweest van een wooncultuur waarin hang naar luxe en status toenam. Voor Breust geldt daarbij dat men het aardewerk vooral betrok uit de Belgische Maasvallei, een gebied waar in de Volle Middeleeuwen ook veel koperen en bronzen objecten van hoge kwaliteit werden vervaardigd, waarvan het aannemelijk is dat zij op de Hof van St. Martinus gebruikt zijn.

⁴⁸ Stoeper 1993.

Afb. 34. Tuitpot van Zuid-Limburgs aardewerk (circa 1125-1175), bodemvondst uit Brunssum, collectie provinciaal depot voor bodemvondsten, Maastricht (foto S. Giezenaar).

Afb. 35. Antropomorfe kan (circa 1175-1225), bodemvondst uit Schinveld, collectie provinciaal depot voor bodemvondsten, Maastricht (foto S. Giezenaar).

Afb. 36. Antropomorfe olielamp van witbakkend Maaslands aardewerk (1200-1250), bodemvondst uit Venlo, collectie provinciaal depot voor bodemvondsten, Maastricht.

Afb. 37. Kandelaar van een lood-tinlegering met mens- en dierfiguren (1200-1250) uit de middeleeuwse nederzetting Haagsittard, hoogte 9,5 cm, collectie provinciaal depot voor bodemvondsten, Maastricht (foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

Conclusie

Dankzij het tussen 2008 en 2012 uitgevoerde archeologische onderzoek in de nabijheid van de kerk van Breust kan de tot dusver uitsluitend op geschreven bronnen gebaseerde kennis van de geschiedenis van Breust worden aangevuld.

De aanname van Hartmann dat de oorspronkelijke hof van St. Martinus als onderdeel van of synoniem voor de in 965 voor het eerst vermelde *villa Brusti cum ecclesia* ten noorden van het tegenwoordige Breust gelegen zou hebben, bij de twee percelen die in de 19^e eeuw nog als 'Vroenhof' zijn aangeduid, is door het archeologische onderzoek niet weerlegd, maar wel genuanceerd. Er zijn geen harde aanwijzingen dat er ter plekke van de motte en de voorburcht vroegmiddeleeuwse bewoning is geweest. In het opgegraven gebied bij de motte en op het in het westen aangrenzende terrein zijn weliswaar vondsten uit de Karolingische tijd en de 10^e eeuw gedaan, maar daarmee te verbinden grondsporen in de vorm van (paal)kuilen zijn niet aangetroffen. Omdat echter slechts een deel van het 2,5 hectare grote gebied ten zuiden van de kerk opgegraven is, is dat geen definitief bewijs van afwezigheid. De vondsten duiden er in ieder geval op dat in de nabijheid bewoning in de Karolingische tijd is geweest. Of de herkomst van de vondsten op de door Hartmann bedoelde locatie te zoeken is, is de vraag. Het gaat om een aanzienlijke afstand van enkele honderden meters. Eerder moet er rekening mee worden gehouden dat een Karolingisch domein verspreid liggende bewoningselementen kan hebben gehad. De door horigen voor eigen gebruik bewerkte landerijen met bijbehorende boerderijen hoeven niet perse om of naast het herenhuis te hebben gelegen. Ook ambachtelijke activiteiten kunnen door een perifere ligging gekenmerkt zijn geweest. Dat kan de verklaring zijn voor de aanwezigheid van de gietmal uit de 9^e of vroege 10^e eeuw in de bij de motte uitgegraven grond.

Zeker is dat rond het jaar 1000 op 100 meter ten zuidoosten van de kerk een akker heeft gelegen. Archeobotanisch onderzoek heeft informatie gegeven over de verbouwde gewassen; zaken waarover in West-Europa voor deze periode weinig geschreven bronnen zijn. Op en bij de akker is in de 11^e en 12^e eeuw gewoond. Er zijn sporen van gebouwen gevonden, van greppels, een haardkuil en er is ook een waterloop geweest, die in de 2^e helft van de 12^e eeuw gedicht is. Vondsten uit de akkerlaag kunnen ook van niet opgegraven gebouwen uit de omgeving afkomstig zijn. Deze gebouwen kunnen al tot de late 10^e eeuw teruggaan en daarmee tot de tijd van de eerste vermelding van Breust in 965. De bewoning zal in de late 12^e eeuw uitgegroeid zijn tot de neerhof of voorburch van een motte, een omgrachte, opgeworpen heuvel met daarop een houten gebouw met een stenen kelder. Motte en voorburcht samen hadden een residentiële en representatieve functie. De motte was verdedigbaar en mogelijk ook (of althans later) residentieel. Op de voorburcht stond op de gedichte waterloop een groot gebouw of een complex van enkele kleinere gebouwen met een stenen fundering. Dit gebouw of complex onderscheidde zich in representativiteit en duurzaamheid in een tijd dat gewone boerderijen nog met ingegraven palen werden geconstrueerd.

Als bewoner kan gedacht worden aan iemand die het domein en de heerlijkheid bestuurde. De steenbouw kan aan de ernaast opgeworpen motte vooraf zijn gegaan, maar kan er ook gelijktijdig mee zijn geweest. De volmiddeleeuwse bewoning strekte zich uit tot circa 130 meter ten westen van de motte, waar sporen van gebouwen, kuilen en een hutkom werden gevonden. De begrenzing in het noorden, oosten en zuiden is onbekend.

De archeologische bevindingen lijken af te wijken van de conclusie van Hartmann dat pas in de 14^e eeuw hof, kerk en dorp naar het zuiden werden verplaatst. Voor de bewoning langs de veldwegen kan deze conclusie correct zijn. Ten aanzien van de hof staat echter vast dat rond 1200 een militair en daarmee ook bestuurlijk centrum ontstond in de vorm van een motte en voorburcht op 500 meter ten zuiden van de gelokaliseerde 'Vroenhof'. Dat hoeft niet perse te betekenen dat de Vroenhof toen al compleet verlaten werd. Motte en voorburcht kunnen als een nieuw centrum ontstaan zijn in een tijd dat het traditionele Karolingische domeinsysteem verviel en vervangen werd door een meer indirect geëxploiteerd grootgrondbezit.⁴⁹ Uit de landmetingen van het bezit van St. Martinus uit 1311 en 1323 blijkt volgens Hartmann dat de kapittelhof in de 14^e eeuw nog grensde aan de wegen naar Maarland en Oost. Hierbij kan het echter om resterende bedrijfs- of beheersgebouwen zijn gegaan, die bij het agrarisch grondbezit gelegen waren. Nadat deze in onbruik waren geraakt, bleef de motte in de 14^e eeuw als enig centrum van de hof over.

Anders dan Hartmann denkt is het ons inziens wel aannemelijk dat de kerk al rond 1200 op de plaats van het huidige gebouw stond en, als het vroegmiddeleeuwse kerkgebouw inderdaad bij de 'Vroenhof' gelegen heeft, dus al eerder verplaatst is. Tegen de hypothese van een 14^e-eeuwse verplaatsing zijn diverse argumenten aan te voeren.

Allereerst is er de observatie van Marres en Van Agt dat de kerktoren mogelijk een 12^e-eeuwse kern heeft.⁵⁰ Verder moet bedacht worden dat kerken – zeker vanaf het gangbaar worden van steenbouw in dorpskerken in de Volle Middeleeuwen – zeer plaatsvaste elementen zijn. Pas bij zeer zwaarwegende omstandigheden werden kerken verplaatst.⁵¹ In Roermond werd de parochiekerk afgebroken, omdat deze in het verstedelijkingsproces buiten de stadsmuur was komen te liggen. Rond 1410 werd binnen de muren een nieuwe kerk gebouwd. Dit was echter een van de weinige uitzonderingen.

Kerkverplaatsingen worden complexer naarmate er een langere begrafenistraditie is en naarmate het gebouw duurzamer is geconstrueerd. Tot de 11^e eeuw waren dorpskerken nog van hout en gingen de gebouwen niet langer dan enkele tientallen jaren, hooguit een eeuw, mee. Daarna werd steenbouw gangbaar. Zelfs oorlogsschade en brand waren zelden zo desastreus dat muurrestanten en funderingen niet gebruikt konden worden om een stenen kerk op dezelfde plaats te herstellen. Als de kerk van Breust pas in de 14^e eeuw

49 Van Bavel 2010, 88.

50 Marres & Van Agt 1962, 103.

51 Stoeper 1990, 206-210.

verplaatst zou zijn, betekent dit dat graven en stenen funderingen in de grond achter zijn gebleven. Het is moeilijk denkbaar dat een dergelijke betekenisvolle plaats geen sporen in veldnamen heeft achtergelaten, terwijl het oudere 'Vroenhof' wel tot in de 16^e eeuw als plaatsaanduiding bleef bestaan. Ook het bij ploegen aantreffen van funderingen en skeletten pleegt de herinnering levendig te houden, wat hier niet het geval is.

Een ander argument is dat er – althans bij eigenkerken – een sterke band is tussen de plaats van de kerk en de plaats van het herenhuis. Kerk, motte en voorburcht kunnen als een soort 'drie-eenheid' beschouwd worden, die zowel tezamen als ieder afzonderlijk omgracht kunnen zijn, zoals met betrekking tot Sittard wordt aangenomen.⁵²

Hoewel het zonder gravend onderzoek niet bewezen kan worden, is het daarom aannemelijk, dat als de Karolingische kerk en het herenhuis allebei eerst in het noorden hebben gelegen en als het bestuurlijk centrum van de hof in de 12^e eeuw naar het zuiden verplaatst is, dat dan ook de kerk in de 12^e eeuw verplaatst is. Dat er – waar ook maar – een 12^e-eeuwse stenen kerk in Breust gestaan heeft, kan afgeleid worden uit de herplaatste latei boven de doorgang naar het schip.

Voorzover het terrein waar de Karolingische hof gelegen zou moeten hebben nog onbebouwd is, zou de aanwezigheid van funderingen van een stenen kerk vrij eenvoudig, bijvoorbeeld door middel van grondradar of weerstandsmeting, geverifieerd kunnen worden. Binnen de huidige kerk, zou, indien de ondergrond niet te verstoord is, met een beperkt onderzoek de aanwezigheid van een ouder gebouw aangetoond kunnen worden. Het is daarom van belang is dat bij eventuele grondwerkzaamheden in de kerk en bij de 'Vroenhof' archeologisch onderzoek plaats vindt.

De vraag waarom en in wiens opdracht de motte gebouwd is, kan niet door archeologisch onderzoek beantwoord worden. Verschafte het kapittel, mogelijk tegen wil en dank, een fysieke machtsbasis aan een lokale edelman wiens protectie het nodig had; een edelman die zijn eigen locatie uitkoos voor zijn kasteel en herenhuis volgens de toen geldende 'mode' van het mottekasteel? Hartmann wijst op de afhankelijkheid van de gronden rond de motte in de 16^e eeuw aan de sinds de 12^e eeuw vermelde ridders van Oost en betreft dit in de argumentatie voor de 14^e-eeuwse verplaatsing.⁵³ Wellicht speelde hun invloed in Breust al in de 12^e eeuw. Of was het het kapittel zelf dat zijn positie wilde verstevigen door zijn tegenwoordiger een statusvol en verdedigbaar onderkomen te verschaffen voor een al dan niet permanent verblijf? Uit schriftelijke bronnen weten we dat de bisschop van Utrecht in de 11^e en 12^e eeuw diverse van dit soort residenties bezat,⁵⁴ en dat gold mogelijk ook voor

⁵² Van Luyn 1993, 37.

⁵³ Hartmann 1986, 153. In een e-mail d.d. 13 april 2012 aan H. Stoeper laat Hartmann weten dat hij zich kan indenken dat de motte diende als militair statussymbool van een plaatselijk edelman, nominaal onder het gezag van het kapittel.

⁵⁴ Janssen 1996, 28.

kerkelijke instellingen in het bisdom Luik. Archeologisch zijn dergelijke vroege residenties tot nu toe nog maar moeilijk aan te wijzen. Door de hoge ouderdom, de doorgaans lichte bouwwijze en de ligging in een agrarische of stedelijke omgeving zijn de meeste grondsporen van dit soort gebouwen in de loop der tijden verdwenen.

In ieder geval werd rond 1200 een versterking gebouwd op een plaats die kennelijk als strategisch geschikt werd beschouwd, omdat hij laag gelegen was en omdat de gracht eenvoudig van water werd voorzien door de naburige Bak. De depressie was kennelijk groot genoeg om te voorkomen dat men vanaf de randen werd bestookt. Bevreemdend is dat men de risico's van overspoeling door colluvium kennelijk niet voorzien heeft. Mottes raakten hoe dan ook in de 13^e eeuw als kasteeltype in onbruik, maar deze motte heeft als heuvel binnen een gracht nauwelijks kunnen fungeren, omdat de gracht binnen vrij korte tijd (een eeuw?) geheel of grotendeels was dichtgeslibd en de motte was 'ingepakt'. Normaliter fungeert een kasteelgracht als stortplaats voor huishoudelijk afval. Dat ontbreekt hier als gevolg van de snelle opvulling en een kennelijk weinig intensieve bewoning. Toch is men het gebouw op de bovenkant van de motte blijven gebruiken, ook al was de defensieve functie verleden tijd. Het gebouw was waarschijnlijk als gevolg van nazakking omringd door een ondiep grachtrestant, wat toch enige status gaf. Van dat niveau zijn echter geen resten bewaard gebleven.

Het gebruik van het gebouw op de voormalige motte als bestuurlijk centrum is gezien de vermeldingen tot in de 15^e en 16^e eeuw doorgegaan. De archeologische bevindingen (de late verbouwingen van de in de motte ingegraven kelderruimte) ondersteunen deze mogelijkheid ook. Hier convergeren archeologische en historische gegevens. Dat de aanduiding 'de motte' in deze tijd eerst is overgegaan op een voorganger van kasteel Bakvliet, ligt minder voor de hand. Hoewel het onderzoek van de stenen funderingen van dit kasteel noodgedwongen beperkt was, is de daarbij getrokken conclusie dat de funderingen terug gaan tot de vroege 17^e eeuw, een verdere aanwijzing dat de bestuursfunctie van de hof van St. Martinus tot rond 1600 op de top van de voormalige motte gesitueerd was en pas in de 17^e eeuw overging op het toen gebouwde kasteel Bakvliet. Dat sluit niet uit dat de hof tijdens het gebruik van de motte ook andere gebouwen tot zijn beschikking kan hebben gehad. Bij het latere kasteel Bakvliet hebben defensieve eisen geen rol meer gespeeld. De plaats van het kasteel werd bepaald vanuit de functie als centrum van goederenbeheer en rechtspraak.

Uit het archeologisch onderzoek blijkt dat vanaf de 14^e eeuw bebouwing aanwezig was langs de veldwegen, zoals de latere Emmastraat en de Breusterstraat. Langs de wegen zijn geen volmiddeleeuwse sporen aangetroffen. De waarnemingen waren zeer beperkt, maar sluiten inderdaad niet uit dat de huizen van de aan de hof onderhorige bevolking eerst meer naar het noorden hebben gelegen hebben en pas aan het eind van de Volle Middeleeuwen langs de veldwegen ten zuidoosten van de kerk zijn gebouwd. Vanaf dat moment gaat de archeologie het beeld bevestigen van de nederzettingsstructuur volgens het door Hartmann gereconstrueerde kadaster van 1619 en de kadastrale minuutkaart van 1828.

Het onderzoek in Breust heeft duidelijk gemaakt dat dorpskernonderzoek terecht een hoge prioriteit heeft, omdat over de ontstaansgeschiedenis van de dorpen zeer weinig bekend is, terwijl grote ingrepen het bodemarchief in de dorpskernen bedreigen. De kennis over de geschiedenis van Breust is vergroot, maar er zijn nog veel vragen overgebleven die alleen door verder onderzoek beantwoord kunnen worden. Bij de voorbereiding van archeologisch dorpskernonderzoek is een gedegen historische literatuurstudie een basisvoorwaarde. Booronderzoek in dorpskernen is zinvol om informatie te verschaffen over de bodemopbouw in landschappelijke zin, maar conclusies over verstoringen zijn er - evidente gevallen daargelaten - niet uit te trekken. Ook in een nu bebouwde omgeving is een goed begrip van het (paleo)landschap noodzakelijk om de bewoningsgeschiedenis te begrijpen. Archeologische gegevens en gegevens uit geschreven bronnen zijn niet perse wederzijds ondersteunend. Ze kunnen elkaar aanvullen, maar kunnen ook leiden tot verschillende interpretaties van de ontwikkelingen in het verleden. Uit de confrontatie kunnen nieuwe inzichten ontstaan.

Literatuur

- Arts, N., A. Huijbers, K. Leenders, J. Schotten, H. Stoepker, F. Theuvs & A. Verhoeven 2007: *De middeleeuwen en vroegmoderne tijd in Zuid-Nederland, Nationale Onderzoeksagenda Archeologie*, hoofdstuk 22 (versie 1.0), (www.noaa.nl).
- Bavel, B. van, 2010: *Manor and markets, economy and society in the Low Countries 500-1600*, Oxford.
- Besteman, J.C., 1981: Mottes in the Netherlands: a provisional survey and inventory, in: T.J. Hoekstra, H.L. Janssen, I.W.L. Moerman (red.), *Liber Castellorum, 40 variaties op het thema kasteel*, Zutphen, 40-59.
- Boersma, H.J.M., 2012a: *Kadastrale atlas van Eijsden 1840*, Eijsden.
- Boersma, H.J.M., 2012b: *Topografische atlas bij de kadastrale atlas van Eijsden 1840*, Eijsden.
- De Meulemeester, J., 1993: Mottekastelen in het Graafschap Loon, *Archeologie in Limburg*, nr 55, 8-14.
- Dijkstra, J., 2000: *Archeologisch onderzoek in de voorburch van Kasteel Stein*, Amersfoort (ADC Rapport 26).
- Frick, H.-J., 1992-1993: Karolingisch-ottonische Scheibenfibeln des nördlichen Formenkreises, *Offa* 49/50.
- Friedrich, R., 2002a: *Mittelalterliche Keramik aus Rheinischen Motten*, Köln.
- Friedrich, R., 2002b: Zum Forschungsstand und Verbreitungsbild der Motten in nördlichen Rheinland, in: P. Ettel, R. Friedrich & W. Schier (red.), *Interdisziplinäre Beiträge zur Siedlungsarchäologie, Gedenkschrift für Walter Janssen, Rahden/Westfalen*, 101-118.
- Hartmann, J.L.H., 1986: *De reconstructie van een middeleeuws landschap. Nederzettingsgeschiedenis en instellingen van de heerlijkheden Breust en Eijsden bij Maastricht (10^e-19^e eeuw)*, Assen/Maastricht.
- Hensen, G. 2006: *Karterend inventariserend veldonderzoek Centrumplan te Eijsden, Definitief Rapport*, Weert (Synthegra Archeologie Rapport 176102).
- Horssen, J. van, 2012: *Eijsden – Breust Centrumplan Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*, 's-Hertogenbosch (BAAC rapport A-12.0020).
- Hupperetz, W., B. Olde Meierink & R. Rommes 2005: *Kastelen in Limburg. Burchten en Landhuizen*, Utrecht.
- Janssen, H.L. & W. Hupperetz 2005: De bouwkundige ontwikkeling van middeleeuwse kastelen in Limburg, in: W. Hupperetz, B. Olde Meierink & R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en Landhuizen*, Utrecht, 43-61.

- Janssen, H.L., 1996: Tussen woning en versterking. Het kasteel in de Middeleeuwen, in: H.L. Janssen, Kylstra-Wielinga J.M.M. & B. Olde Meierink (red.), *1000 jaar Kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen*. Utrecht, 15-111.
- Lohof, E., 1999: *Kasteelterrein Stein, gemeente Stein, archeologisch bureau en booronderzoek*, Amsterdam (RAAP-rapport 395).
- Luyn, P.B.N. van, 1993: *Stad Sittard: een grensoverschrijdend verleden*, Sittard
- Marres, W. & J.J.F.W. van Agt 1962: *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en Kunst, Geïllustreerde beschrijving vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving, deel V, de provincie Limburg, derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht, 's-Gravenhage*.
- Olde Meierink, B., 2012: Kastelen van proosten en kapittels in Nederland, in: B. Aarts, W. Landewé, B. Olde Meierink & F. Vogelzang, *Ambitie in steen, Bijdragen tot de kastelenkunde in Nederland*, Wijk bij Duurstede, 241-259.
- Oldenmenger, A.G., 2010: *Kessel, Kasteel De Keerbergh, Waardenstellende bouwhistorische opname, 's-Hertogenbosch* (BAAC rapport B-09.0329).
- Ostkamp, S., 2012: Het middeleeuwse aardewerk uit de opgraving Someren-Waterdael III, in: E. de Boer & H. Hiddink (red.), *Opgravingen in Waterdael III te Someren. Deel 2. Bewoningssporen uit de latere prehistorie, de Vroege en de Volle Middeleeuwen*, Amsterdam (Zuidnederlandse Archeologische Rapporten 50), 229-248.
- Renaud, J.G.N., 1989: De Keerbergh ofwel de burch van Kessel, *Castellogica* II (1988-1992), 49-64.
- Stoepker, H., 1990: Church archaeology in the Netherlands. Problems, prospects, proposals, in: J.C. Besteman, J.M. Bos & H.A. Heidinga, *Medieval Archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht, 199-218.
- Stoepker, H., 1993: Haagsittard, archeologisch onderzoek van een middeleeuwse nederzetting, in: P.L. Nève (ed.), *Sittard, uit bronnen geput*, Sittard, 39-48.
- Stoepker, H., 2011: Aardewerkproductie en bewoningsgeschiedenis in Brunssum en Schinveld, *De Maasgouw* 130, 86-92.
- Stoepker, H., 2014: Het landelijk gebied in een overgangstijd, 950-1250. Resultaten van archeologisch nederzettingsonderzoek, in: A.J. Bijsterveld & P. Tummers (red.), *Limburg, een geschiedenis* (in druk).
- Trierum, M. van, A.B. Döbken & A.J. Guiran 1988: Archeologisch onderzoek in het Maasmondgebied 1976-1986, *BOOR-Balans* 1 (Bureau Oudheidkundig Onderzoek Gemeentewerken Rotterdam), 63-5.
- Valais, A. (red.), 2012: *L'habitat rural au Moyen Age dans le nord-ouest de la France*, Rennes.
- Van Campenhout, K. (red.), 2012: *Middeleeuwse nederzettingssporen in de schaduw van de motte van Breust, Eijdsen, een archeologische begeleiding*, Amersfoort (ADC Rapport 3258).
- Van der Veken, B., 2007: *Eijdsen Poelveld*, Amersfoort (ADC Rapport 1052).
- Vanneste, H. & S. Ostkamp (red.) 2013: *De Motte van Breust*, Amersfoort (ADC rapport 2700 / ADC monografie 15).